

SISKA Péter

joghallgató

PTE ÁJK, Jogtörténeti Diákkör

DOI: 10.15170/DIKE.2021.05.02.14

Fegyverek a középkori igazságszolgáltatásban

Weapons in the Medieval Justice

This essay presents the weapons in the medieval justice of Hungary. Since they were usually used as symbols as well in the discussed period, it is necessary to involve the cultural history of law. As it will be shown, the weapons were present in all parts of the criminal justice in those days, such as in judicial symbols, criminal devices, means of proof and executors of the sentences.

Keywords: *weapons in the justice, cultural history of law, medieval law*

1. Előszó

A fegyverek sajátos jelentéstartalmakkal mutatkoznak meg a középkori magyar jogtörténetben: a hatalmat felfoghatóvá tevő manifesztációktól kezdve a bizonyítási procedúrákon és a különböző deliktumok széles körén át. Tanulmányomban a régi jog interdiszciplináris elemeinek csupán egyik ágát kísérem meg szemügyre venni a fegyverek szemszögéből. Egyfajta szinopszis révén kívánok bemutatni ezeket a tradicionális büntetőjog tükrében, demonstrálva a „*fegyverek hatalmát*”, vagyis, hogy alkalmasak voltak különféle hatóságok jurisdictióját megtestesíteni, különböző bűncselekmények elkövetési eszközeivé válni, azután a perbeli bizonyításban, illetve az ítélet végrehajtásában szerepet játszani. Noha középkori jogunkban kétségtelenül fellelhető idegen jogok bizonyos fokú recepciója, az ezekkel, valamint egyéb korabeli külhoni normákkal való összevetést e rövid munka nem kíván végezni, pusztán a középkori Magyarországon alkalmazott joganyag elemzésére szorítkozik, tekintet nélkül annak idegen száaira vagy párhuzamaira. Nemkülönben, és elsősorban a büntetőjog talaján igyekszik maradni, annak ellenére, hogy egyes részei más jogterületekkel is összekapcsolhatók. Tanulmányomban elsősorban három nagy okmánytár anyagaira, továbbá a *Registrum Varadiense* feljegyzéseire támaszkodtam elsősorban, amiket közel két évig gyűjtöttem, válogattam, és fordítottam.

Megközelítési módomban talán rendhagyó. Ez részben abból adódik, hogy a fegyverek korabeli megjelenése a büntetőjogban oly nagyfokú, ami már-már megköveteli jelenlétük összegzett áttekintését, másrészt pedig a kornak egy oly sajátos jogi kultúrája figyelhető meg ezeken keresztül, amely az elkövetett bűncselekményeken túlmenően átszövi a büntetőjog joghatósági, bűncselekményi, bizonyítási és végrehajtási területeit. Emellett tisztázásra szorul a fegyver terminológiája is. A modern jog értelmében ugyanis a fegyver jelenti egyfelől a lőfegyvert és az ezzel bizonyos eltérések ellenére adekvát, de más működésű és rendeltetésű eszközöket, másfelől pedig a robbanóanyagot, robbanószert, valamint az ezek használatára szolgáló eszközt,

emellett ugyan nem „fegyver” megnevezéssel, de a közbiztonságra különösen veszélyes eszközök is ide sorolhatóak, végül taxatív enumeráció nélkül minden olyan eszközt, ami az élet kioltására alkalmasnak minősül.¹ A régi jog e vonatkozású reprezentálásához azonban a maihoz képest eltérő meghatározás szükséges. Tanulmányomban ezért fegyvernek tekintetem azokat a korabeli tárgyakat, amiket elsődlegesen az emberi élet kioltására, vagy más, ember megsebzését elősegítő eszköz gyanánt készítették, legyen szó akár offenzív, akár defenzív alkalmazásukról, beleértve ebbe a nem militáris felhasználásra készült, főleg a büntetés-végrehajtásban használt tárgyakat, továbbá mindazokat, amiket emberi élet kioltására használtak fel ezeknek kifejezetten e célra alkalmassága okán.

Noha elsősorban a középkori magyar jog górcső alá vételét kísérem meg, nem hagyható figyelmen kívül az ezt követő korszakok jelentősebb forrásanyaga, minthogy a korábbi, gyérebb joganyag feldolgozásához, értelmezéséhez szükségszerűen ezekhez is hozzá kell nyúlni.

2. Fegyverek mint hatalmi jelképek

A különböző hatalmak megnyilvánulásának elemzésekor az egyes történeti korszakokban óhatatlanul megfigyelhető egy ezek mögött meghúzódó történelmi tapasztalat, a kulturális fenomének.² A jogtörténeti fejlődés folyamán egy ezt folytonosan kísérő társtudomány jelenik meg, a jogi kultúrtörténet. Noha nem volt rezisztens a mindenkor uralkodó eszmék és kultúrák befolyásával szemben, néhol mégis képes volt hatást gyakorolni azokra. Szubsztanciája összetett. Megismerése az ikonográfia, szimbolika, inszigniológia, numizmatika, és egyéb történeti tudományok révén lehetséges. A jogi kultúrtörténetben az egyes hatalmak szimbolizálása a rájuk jellemző, kulturális szokás révén kitermelt, különböző alakok, tárgyak megjelenítésével történt, amelyek e jogi kultúra révén többet jelentettek pusztán eszköz mivoltuknál, művészi értéküknél. A fegyverek a jogban, a katonai vonatkozások mellett, illetve azokkal összefüggésben, jórészt gyakorolt hatalmi jogosítványok, joghatóságok megjelenítésére szolgáltak, mind egyházi, mind világi alkalmazásban. A büntetőjog tekintetében a fegyverekkel, többnyire lándzsával, illetve karddal tették láthatóvá a joghatóságot, a törvényességet és az igazságosságot.

Az uralkodói hatalom (*imperium*) a patrimonális királyság idején több ikonban is testet öltött. Ezek egyenkénti elemzése előtt azonban nélkülözhetetlen e hatalom mibenlétének ismertetése. *Szent István* a keresztény magyar állam alapjainak lerakásában, az országépítésben nem csupán a pogány szokásokkal szakított, hanem annak hatalmi berendezkedésével is. Ettől kezdve a hatalom, isteni legitimációval, az uralkodó személyében összpontosult, annak személyi hatalma mindenre kiterjedt volt. Ennek alapját a roppant birtokállomány adta, amellyel az uralkodó lekötöztetésébe vonta alattvalóinak potens elemeit. A nemzetségi társadalomból keresztény nemzetté kovácsolódó magyarságot e *quasi* patrimoniumként uralt és kezelt birtokokkal kormányozta, az új igazgatási körzetek, a vármegyék élére tágabb értelemben vett familiárisait, az ispánokat (*comites*) állítva. Noha országszervezése kétségkívül nyugati mintákhoz idomult, azoknak éppen az egyik fő jellegzetességét, a hűbérjuttatást nem vette át. Ezért a nyugati (germán) *beneficium* juttatásával egybekötött, hűbért terhelő szolgálatok a *Szent István* királlyal megjelenő birtokadományozási szisztémában nem jelentek meg, a magyar birtokadományozások a király

¹ Ftv. 2. § 38., Btk. 459.§ 5., 6., Szabs. tv. 169. § (2) a)

² KAJTÁR, Bevezetés a jogi és kultúrtörténetbe 27.

általi kitüntetések voltak a már teljesített szolgálatokért.³ Röviden, a királyi birtokadomány allodiális, míg a nyugati beneficiális volt. E despotikus uralmi szervezetben a jog legfelsőbb forrása a király, mivelhogy mind a dekrétumok, mind a privilégiumok – különbség nélkül – a király jogalkotói akaratát testesítették meg.⁴ Nemkülönb, és a jogalkotói hatalommal összefüggésben a legfőbb bírói hatalom is a királyt illette. Az Árpád-házi uralkodók e korlátlan hatalmuk megjelenítésére egyebek mellett fegyveres *signum*okat is alkalmaztak, amik mint közjogi jelképek, militáris jogaik mellett azt jelezték, hogy a király élet és halál ura, az igazságszolgáltatói *potestas* egyedüli birtokosa.

2.1. Lándzsa

Lándzsa és kard, együtt a III. Ottó örökébe lépő II. Henrik császári méltóságára emelkedésének (1014) ábrázolásában, a koronázó *Krisztus* mellett „*sasként lecsapó*” angyalok által hozott hadi jelvényekként jelentek meg, ezzel is láttatva a császár *imperium*ának mibenlétét.⁵

A lándzsa ezzel közel egy időben jelent meg a magyar hatalmi szimbolikában. Az uralkodó szuverén *imperium*át kronológiai sorrendben először, a korona mellett, amit a hagyomány szerint – minthogy ténylegesen felhatalmazás adásról volt szó a királyavatáshoz – III. Ottó „kegyelméből és biztatására” II. *Szilveszter* adott *Szent Istvánnak*⁶, a király lándzsája testesítette meg.⁷ A lándzsát, ugyancsak a hagyomány szerint, III. Ottó küldte *Istvánnak* Rómából „*bogy mindenütt szent lándzsát hordoztasson maga előtt, amint az a császár szokása*”, ezért „*az Úr szögeiből és Szent Mór lándzsájából készült saját lándzsa birtoklását engedélyezi számára*”.⁸ E lándzsa nem volt más, mint a *Szent István* hatalmát kifejező jelvény, a király jelképe (*insignum regis*). Ez jelenik meg az 1031-ben *Szent István* megkoronázásának 30. évfordulójára készült miseruhán, a későbbi koronázási paláston is, amely *Szent István* király egyetlen korabeli ábrázolását őrzi: az uralkodó fején korona, jobb kezében pedig lándzsa. Hasonló figyelmet érdemel továbbá az az érmelelet, amelyet a Baranya megyei Nagyharsány településén fedeztek fel 1968 júliusában. A negyven darab ezüst dénár kardinális változást hozott a hazai numizmatikában, részben mivel egy addig ismeretlen típusal bővítette a hazai pénztörténet kincseit, másfelől pedig azért, mert a megtalálását követő nagyszabású kutatás megállapította, hogy valószínűleg ez volt az első Magyarországon vert pénz. A pénzek előlapján a központban zászlós lándzsát tartó kéz látható, „LANCEA REGIS +” (a király lándzsája) körirattal, hátlapi oldalán templomábrázolás, közepén „RECI” felirat, „REGIA CIVITAS”⁹ körirattal.¹⁰

A szent lándzsa *Szent István* idején az uralkodó hatalmát és független erejét volt hivatott jelképezni. Nem sokkal később, 1045 pünkösdjén (május 26.) viszont a hűbéri lekötelezés aktusát

³ DEÉR, Pogány magyarság, keresztény magyarság 103., ENGEL, Szent István birodalma 80.

⁴ BÉLI, Árpád-kori törvényeink 37–38.

⁵ RÁ CZ, Rex et regnum 300.

⁶ TÓTH, A magyar koronázási jelvényekről 57.

⁷ DEÉR, Pogány magyarság, keresztény magyarság 96.

⁸ BÓNA, A magyarok és Európa a 9–10. században 85.

⁹ Nyers fordításban: királyi város, a RECI pedig ennek rövidített alakja. A szakértők azonban még nem jutottak közös álláspontra a REGIA CIVITAS pontos fordításának, illetve jelentéstartamának tekintetében, mivel ez jelölheti egyfelől a királyi államot, vagyis Magyarországot, másfelől pedig jelenthetné a verdét, ahol a pénzeket készítették.

¹⁰ BÓNA, A magyarok és Európa a 9–10. században 84., TÓTH – KISS – FEKETE, Opitz Numismatica I. 1.1 (RÉTHY, Corpus Nummorum Hungariae -), TÓTH – KISS – FEKETE, Opitz Numismatica I. 1.2 (RÉTHY, Corpus Nummorum Hungariae -), BÓDINÉ BELIZNAI, A bíbor méltóság, a sárga árulás 110–111.

tette nyilvánvalóvá, amikor az Altaichi Évkönyvek, valamint a vélhetőleg ebből merítő Képes Krónika szerint *Orseolo Péter* Fehérváron III. *Henrikenek* aranyozott lándzsával adta át a magyar királyságot, amit aztán a császár új hűbéresére, *Péterre* bízott, hogy vazallusaként uralkodjon, és adót fizessen.¹¹

A lándzsa szerepének vizsgálatánál *Deér József* abból kiindulva, hogy „a szent lándzsát a Birodalomban is először csupán II. *Henrik* 1002-i felavatása alkalmával használták hivatalos jelvényként” (tudniillik, amikor királlyá avatatták), arra jutott, hogy a lándzsa nem lehetett koronázási *insignum* „az egész magyar középkor folyamán”.¹² A lándzsa, amelyik *Péter* hűbéres lekötézési aktusában szerepet kapott, az a „*lancea deaurata*”, azaz aranyozott (arannyal borított) lándzsa volt, amit *Aba Sámuel* a ménfői csatahelyről menekülteben (1044. július 5.) királyi hatalmának másik jelvényével, koronájával együtt hagyott hátra.¹³ VII. *Gergely* pápa *Salamon* magyar királynak írt 1074. október 28-i levele arról számol be, hogy az *Aba Sámuel*től zsákmányolt királyi jelvényeket III. *Henrik* Rómába küldte. Mivel ez az aranyozott lándzsa nem lehetett tehát azonos a „szent” lándzsával, nem *Szent István* király jelvényei kerültek vissza a pápához, hanem azok, amiket *Aba Sámuel* „volt kénytelen csináltatni” magának.¹⁴ *Kristó Gyula* a lándzsa rejtélyét azzal a feltételezéssel oldotta fel, hogy III. *Ottó* adott *Géza* nagyfejedelemnek, illetve *Istvánnak* *István* házasságkötése alkalmával lándzsát, amely ekként nem hűbéri igényt kívánt megjeleníteni.¹⁵ Ezért inkább hihető, hogy valóban *Aba Sámuel* jelvényei utaztak Rómába, *Péter* pedig hűbéresként kapott lándzsát a császártól. „A magyar politikatörténet *Aba Sámuel* után nem nagyon emlékezik meg [...] a királyi lándzsáról; meglehet, hogy a kettőskereszt váltja fel a hatalmi szimbolikában”.¹⁶ A „nyélre tűzött, hordozható egyes apostoli kereszt” a 11. század óta lett a királyi hatalom jelvénye, „amelyet III. *Béla* nyilván bizánci mintára kettőzött meg”.¹⁷ Ezt támasztja alá a korabeli numizmatika is, minthogy a kettőskereszt, mint *insignum*, III. *Béla* pénzein bukkant fel először.¹⁸

Szabó Károly alapján *Rácz Lajos* említi még a királyi koronával együtt a *Szent István*-i független királyi hatalmat megtestesítő „*bastá*”-t, azaz lándzsát IV. *László* egyik oklevelével kapcsolatosan.¹⁹ A király ezzel az 1274. december 2-i oklevelével, a Vas megyei királyi íjászok összes Vas megyei földjét adományozta *Osl nembeli Herrand* királynéi asztalnokmester, barsi és semptei ispánnak. A szövegben megemlített lándzsa mégsem a királyi lándzsára vonatkozik, hanem egy király elleni támadás képes leírása: egy szókép. A koronát és a lándzsát magába foglaló szövegrész ugyanis így szól: „*qui [...] exercitum ducere contra Coronam Regiam, ac hastam dirigere contra personam nostram non sunt veriti*”. Tehát ez két, az „*ac*” kötőszóval elválasztott mondat, amelyek közül az első a korona, a másik a király személye elleni támadásról beszél. A szövegrész fordítása pedig az előbbieket szerint így alakul: „[...] a Vas vármegyei királyi íjászok nyilvánvaló hűtlenséget és a

¹¹ PAULER, A magyar nemzet története 89., 90., DEÉR, A magyar királyság megalakulása 16., ERDÉLYI, Krónikáink magyarul 159.

¹² DEÉR, A magyar királyság megalakulása 15.

¹³ DEÉR, A magyar királyság megalakulása 16–19., HÓMAN – SZEKFI, Magyar történet 255., RÁCZ, Rex et regnum 317.

¹⁴ KRISTÓ, Magyarország története 895–1301 92.

¹⁵ KRISTÓ, Magyarország története 895–1301 93., BÓDINÉ BELIZNAI, Hatalmi felségjelvények 10.

¹⁶ RÁCZ, Rex et regnum 317.

¹⁷ BÓNIS, Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban 99.

¹⁸ TÓTH – KISS – FEKETE, Opitz Numismatica I. 16.13. (RÉTHY, Corpus Nummorum Hungariae -), 16.14. (RÉTHY, Corpus Nummorum Hungariae -), RÉTHY, Corpus Nummorum Hungariae 112. (TÓTH – KISS – FEKETE, Opitz Numismatica -)

¹⁹ SZABÓ, Kun László 27. 1. számú lábjegyzet, RÁCZ, Rex et regnum 317–318.

felségsértés büntetését követték el előbb Henrik egykori szlavón bánnal együtt, aki István úr, Magyarország felséges királya, legdrágább apánk idejében a csebek királyához pártolt, és aztán ugyanezzel Henriekkel és fiaival és segítőikkel, akik nem átalították András herceget, legdrágább fivériünket elrabolni, és hadat vezetni a királyi korona ellen, és lándzsát irányzoni személyünk ellen [...]”²⁰

A lándzsának egy királyi hatalmi jogosítvány tekintetében maradt meg a későbbiekben is a szerepe, és ez már a bíraskodáshoz, a bírói ítéletnek a végrehajtásához kapcsolódott. I. Károlynak 1320 körül kelt dekrétuma, aminek szövege az első magyarországi jogkönyvből, az *Uzsay János* egri olvasókanonoknak tulajdonított *Ars Nortariából*²¹ ismert, a vagyoni büntetések végrehajtásában eljáró személyeknek előírja, hogy a marasztaltak részére határidőt szabjanak, hogy megválthassák magukat. Ha azonban a megjelölt helyen és időben ezt elmulasztanák, akkor: „[...] *ugyanazek a végrehajtók tartozzanak az előbb mondott királyi és káptalani vagy konventbeli emberekkel a büntetésekben marasztalt emberek birtokaira vagy lakhelyére menni, és azok falvainak végére érven, a béke és az igazság jeléül döfjenek vasával lándzsát a földbe, és három napig törvényes intést téve, ott a fent mondott büntetések megfizetésére és elégtételének adására várakozzanak [...]”²²*

2.2. Kard, pallos

A kard általánosan a hatalmat, az igazságot és férfiasságot jelentette. Férfiasság alatt a férfivá avatott személy értendő, akit felöveztek, ahogy azt a Garam partján *Hont* és *Pázmány* lovagok is tették német szokás módjára *Géza* fiával, *Istvánnal*.²³ A karddal történő felövezés a későbbi uralkodóknál is fontos szerepet játszott, ahogyan erről koronázási szövegeink megemlékeznek. A koronázó érsek a ceremónián a következő szavakkal adta át a kardot: „*Övezd fel kardodat oldaladra, hogy ezáltal az igazságosság hatalmát gyakorold!*”²⁴

A királykoronázásban szerepet játszó kard *IV. Bélával* kapcsolatban bukkan fel a Képes Krónikában: „[...] *Béla királyt október 14-én koronázták meg [...] Fehérvárott Boldog Péter székesegyházában, amelyet ő szenteltetett föl. Öccse, Kálmán herceg tartotta tisztelettel az ő oldalán a királyi kardot, Dániel rutén herceg vezette előtte a legnagyobb tisztelettel a lovát*”.²⁵ Valószínűleg, sőt szinte biztos, hogy *IV. Bélához* kötődik a kardhordó (*ensifer*) méltóságának meghonosítása. Uralkodása idejéből négy kardhordó ismert.²⁶ Közülük bizonyos *Csák* mester, aki négy (1257. március 28-án, 30-án, október 11-én kelt) királyi oklevél szerint ura, a király parancsára (Kőrös megyében) a Gerzence vár birtokot és más, a gerzencei várhoz tartozó földeket határolt meg, és iktatott ottani várjobbágyoknak²⁷, nem azonos *Habót nembeli Csákkal*, akit *Fügedi* a sorban első kardhordónak nevezett meg, ugyanis *Habót nembeli Buzád fia Csák* egy 1257. július 8-i királyi levél szerint tárnokmester és zalai ispán volt.²⁸ A gerzencei határjárás és iktatás alapján az *ensifer* a kisebb királyi

²⁰ WENZEL, Árpádkori új okmánytár XIII. 111.

²¹ BÓNIS, Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás 244–245., BÓNIS, Középkori jogunk elemei 30–32., BÉLI, Városi szokásjog az *Ars Notaria* alapján 6., 8–9.

²² BÉLI, A nemesek négy bírója 144., BÓDINÉ BELIZNAI, A bíbor méltóság, a sárga árulás 130.

²³ BÓNA, A magyarok és Európa a 9–10. században 82.

²⁴ BÓDINÉ BELIZNAI, A bíbor méltóság, a sárga árulás 109.

²⁵ ERDÉLYI, Krónikáink magyarul 234–235.

²⁶ FÜGEDI, Ispánok, bárók, kiskirályok 119.

²⁷ WENZEL, Árpádkori új okmánytár XI. 437., IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár VII. 67., 69., 71.

²⁸ WENZEL, Árpádkori új okmánytár VII. 452.

udvari méltóságok közé tartozott, és e „*tisztán presztízs*”²⁹ feladata mellett kisebb megbízatásokat teljesített a király parancsára. Ez az udvari tisztség azt jelzi, hogy a királyi hatalom megjelenítésére a királyi kard nyilvános, kardhordó közreműködésével történő bemutatása gyakran előfordulhatott.

Kardhordókkal később is lehet találkozni, egy 16. századi példát kiemelve, Sopron város 1545-ben kelt egyik statútuma arról árulkodik, hogy ünnepnapok alkalmával a bíró az őt követő kardhordozójával jelent meg, így a hivatalát jelképező kardról a városiak mellett az idegenek is fel tudták ismerni.³⁰

A kard a királyi hatalom szimbólumaként összetett jelentéstartalma(ka)t hordozott. Jelölte egyfelől az uralkodó fegyveres hatalmát és köteletségét, miszerint ellenségeitől az országot megvédi, ahogyan az *I. Ulászló* koronázásából is kitetszik: „[...] *Majd a koronás király emelvényre lépén, többeket lovaggá ütött,*” – tudniillik a lovaggá ütés karddal történt – „*jelezve, hogy az országot fegyverek védik meg, ezt fogja fő gondjának tekinteni. [...] Végül lóra ülén, a városon kívül Szent Márton egyházába ment és felmenvén a toronyba, kibajolva négy vágást tett kardjával a világ négy tája felé annak jelzésére, hogy az országot bárhonnan jövő támadás ellen meg fogja védeni [...]*”³¹

Szintén államhatalmi jelképként jelent meg a Képes Krónikában a „*korona és a dukátust szimbolizáló kard*” a Várkonyi jelenetben: I. András megkoronázását követően hazahívta fivérét, Bélát Lengyelországból, leszármazók hiányában a trónus várományosának: „*Sem örökösöm nincs, sem testvérem kívüled. Te légy nekem örökösöm, te következéssel a királyságban*”.³² Béla erre nagy örömmel hazatért, majd az országot három részre osztották, amelynek két része felett a király (*rex*) regnált, harmadán pedig a herceg (*dux*).

A *dux* ekkor a hercegi címmel azonosítható, a *ducat* pedig a hercegséggel, de jelentéstartalmuk magyarázatra szorul, amihez érdemes *Kristó Gyula* megállapításaihoz nyúlni. Ennek értelmében a *ducat* és *regnum* kapcsolata novumként jelenik meg a honi jogban a XI. századi alkalmazásában, eltérő funkcióira tekintettel a *dux* előzetes itthoni megjelenéseivel képest, minthogy ugyan ennek terminológiája jelölt egyrészt hadvezért, másrészt a trón várományosát, mivel *András* és *Béla* esetében e rang a *rex* imperiumából egyfelől egy kihaló részt takart, ugyanakkor egy ezzel szimbiózist képező társ volt. Az ország felosztása, a hercegség célja ugyanis a centralista hatalom kiépítése volt, amihez szükségessé vált a regnálási feladatok megosztása, hogy a külső támadás elleni védekezéssel egyidejűleg a belső szeparatizmus felszámolása megvalósítható legyen.³³ Vagyis *dux* és *rex* hatalma nem ellentétükből fakad, hanem ellenkezőleg, közös érdekük és kölcsönös pártfogásuk termelte ki ezt. *András* királynak azonban később fiai születnek, akik közül a nagyobbikat, *Salamont*, az öt éves infantulust királlyá kente fel az ország főembereinek hozzájárulásával. Emberei azonban folyvást emlékeztették, hogy fia nem lehet király, míg *Béla* herceg él, hasonlóképpen a *dux* emberei sem mulasztották el a sugdolózást, buzdítva őt, hogy a koronát addig szerezze meg, ameddig *András* király gyenge,³⁴ *Salamon* pedig gyermek. *András* biztosítani kívánva fia számára a királyságot, 1059-ben a Tisza mellett fekvő Várkonyba, a királyság és hercegség határára hívta öccsét, két hű emberének a következőt

²⁹ FONT – FEDELES – KISS, Magyarország kormányzati rendszere 18.

³⁰ BÓDINÉ BELIZNAI, A bíbor méltóság, a sárga árulás 132.

³¹ KAJTÁR, Bevezetés a jogi és kultúrtörténetbe 35.

³² ERDÉLYI, Krónikáink magyarul 168.

³³ KRISTÓ, A XI. századi hercegség története Magyarországon 86.

³⁴ Ti. a király szélütés vagy köszvény miatt ekkor már jární sem tudott.

mondva: „*Próbát teszek a herceggel. Megkérdezem, a koronát akarja-e vagy a hercegséget?* – behozták a koronát mint a királyság, valamint a kardot mint a hercegség jelképét, vörös szőnyegre helyezve azokat – *Ha a herceg nyugton a hercegséget akarja: bírja! De ha a koronát választja, akkor, urak, keljetek fel, és e karddal vágjátok le!*”.³⁵ Emberei pedig megesküdtek, hogy így tesznek. Fülébe jutott azonban Bélának a csapda, így a király előtt, hogy életét mentse, a kardot választotta. András azt hitte ekkor, hogy öccse tiszta szívből cselekedett, ám amint a herceg Várkonyból elszabadult, rögvest Lengyelországa menekült. A király ebből felismerte a helyzetet, családját osztrák földre menekítette. A következő évben kitört a testvérháború.

A kard királyi jelvényként megjelenik a hazai pénzekben is. A 18. századi pénzverésben válik gyakorivá az uralkodói portrék ábrázolása, amiken a király egyik, esetleg mindkét kezében hatalmát jelző *insignum*okat tart, így a pálca és az országalma mellett kardot is.³⁶

A király *Istentől* származó hatalmát és egyúttal annak egyik fő elemét, a bíraskodási hatalmat megtestesítő *gladius* a királyi adománylevelek *arengájában*³⁷ akkor tűnt fel, amikor hűtlenség miatt elkobzott ingatlanokat adományozott az uralkodó. Az első egyike IV. Bélának az a levele, amelyik Zólyomban, 1240. augusztus 12-én kelt, és a *Kán nembeli Gyula* egykori bán hűtlensége miatt háramlott Borsod megyei Tardona birtok *Gurg fia Miklós* gömöri ispán számára történt adományozásáról rendelkezett: „*Mivel az isteni rendelés mérhetetlen magasztossága a királyoknak avégre engedte át a kardot, hogy a gonosztevőket büntessék, a jókat pedig igazságos osztogatással becsben tartsák, azt tanácsolja az észszerűség, és azt követeli a jognak szigora, hogy a gonosztevők rosszassága ne maradjon büntetlen, és hogy az érdemeseket ne csalják meg járandóságaikban.*”³⁸ IV. Béla egy másik, 1246. január 10-én, Budafelhévizen kiadott levelének *arengája*, amivel *Marchbrand* újvári ispán bevezetéséről szóló jelentése alapján *Pok nembeli Móric fia Móric* pohárnokmester számára adományozta a *Simon fia Fulkónak* büntetetei miatt elkobzott birtokait Fülel várával együtt, kifejezetten arról az ítélezési hatalomról szolt, amit az *Isten „illustribus catholicis”,* azaz a „*nagyméltóságú katolikusoknak*”, tehát általában a büntető hatalmat is gyakorló hatalmasoknak adott: „*A bosszúállások Ura, aki karddal büntetve fékezi meg a dölyföseket, és a megtévedtek nyakát nehéz járomba hajtja, és mindazonáltal kegyes király, akinek kegyessége illő jutalommal felel az alázatosoknak és szerényeknek, azért adta át a nagyméltóságú katolikusoknak a kardot, hogy az igaztalanok a továbbiakban tanuljanak a kard által, továbbá, hogy az igazaknak a kegyes ajándék okán örvendő lelke szakadatlanul büséges szolgálattételekre gyűljön [...]*”³⁹ III. András 1294-ben kelt oklevelében, amellyel *Lőcsei Helbard* ispánnak adományozott egy, az ország pusztítása miatt *Simon fia Györgytől* és testvéreitől elvett földet, az is megfogalmazódott, hogy a király a kard hatalmával úgy éljen, hogy lehetőleg az isteni ítélet igazságát (*veritas divini iudicii*) érvényesítse: „*A királyi felség irgalmassága pedig, aki a jóknak dicséretére és a rosszaknak bosszulására fogadta el a kard hatalmát, miként lehet, az isteni ítélet igazságát követi.*”⁴⁰

Az *Árpádok* okleveleiben szereplőkkel egyezően írták le a királyi kard ítéelő hatalmát később is, mint ezt I. Károly két oklevele is igazolja. Az egyik 1317. május 8-án kelt, amivel *Zoárd nembeli Lőrinc fia István* ispán kapta adományba a hűtlen *Gothard* bán fiainak a Tisza-közben levő

³⁵ PAULER, A magyar nemzet története 106.

³⁶ TÓTH, Insignumok a magyar és erdélyi pénzekben

³⁷ Az *arenga* az oklevél érdemének, azaz *contextusának* gyakori alkotórésze, ami „általános gondolatot tartalmazó mondás (...) valami filozófiai, teológiai vagy jogi igazsággal” SZENTPÉTERY, Magyar oklevéltan 19–20.

³⁸ WENZEL, Árpádokori új okmánytár VII. 100.

³⁹ FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae V (1.) 401.

⁴⁰ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár V. 76.

Szabolcs megyei birtokait: „[...] az egész világon a királyok trónusát és különféle fejedelmek hatalmát emeli, hogyha egyesek érdemeit törvényes ítélet mérlegén megmérve, a méltóakat illő kedvezésekkel jutalmazza, és a bűnösöket és büntetésre méltókat a bosszulás kardjával illendőképpen bünteti, mivel miként az érdemek érdemeiket, úgy az érdemteleneknek a törvény útján és a természet rendjén igazságos büntetéssel érdemtelenégeket kell magával hozni”.⁴¹ A másik adománylevelével a király a hűtlen Mibály fia Pál összes birtokait adományozta Pál fivérének, Mibály fia Miklósnak és Miklós fivére Péter fiainak 1332. augusztus 31-én: „Avégre adományozott kardot az Úr a királyi felségnek, hogy az érdemeseknek illő jutalmakat adjon fizetségül, és a büntetésre méltókat büntesse, nehogy a rosszaság más merészeknek hasonló példával szolgáljon”.⁴²

Az iménti példákban megjelenő bosszuló vagy büntető kard (*gladius vindictus*) nemcsak a király, hanem általában más bírók hatalmát is szimbolizálta, elsősorban azokat, akik bírói hatalmukat eredendően a királytól nyerték, mint a városok bírái és a földesurak. Ezek különös bírói joghatóságát, a pallosjogot (*ius gladii*) némely esetben kétélű kard testesítette és elevenítette meg a települések határain vagy várakban is elhelyezve.⁴³

Bűnözők, miképpen az Árpád-kor óta nevezték őket, a közönséges gonosztevők (*malefactores publici*) felett eleinte a megyei királyi bírók mondtak ítéletet, Kálmán reformja szerint ketten-ketten megyénként, valamint királyi delegált bírók, majd a 18. század végétől a nádor, közgyűlései (*congregatio generalis*) alkalmával, azután a megyésispánok, négy nemes bírótárral tartott törvényszékeiken, valamint a megyésispánok saját jogon, a 14. század elejétől pedig már csak királyi parancsra tartott közgyűléseken.⁴⁴ A szabadsággal rendelkező hospes-közösségek, majd a városok a király erre vonatkozó joghatóságot meghatározó kiváltsága alapján választhattak bírót, és ítélezhettek. Ezek közül több, már az Árpádok alatt teljes *jurisdictio*val rendelkezett, ami azt jelentette, hogy a közösséghez tartozó bűnöző felett halálos ítéletet is mondhattak. Tehát ezek a közösségek teljes perszonális joghatóságú törvényszéket tartottak. A 14. század második felétől a király az addig perszonális joghatósággal rendelkező városok némelyikének territoriális joghatóságot is adott. Ez azt jelentette, hogy a város, illetve a városi hatóság már nem csupán közösségéhez tartozó, hanem a határain belül elfogott minden gonosztevőt elfoghatott, kínzásnak vethetett alá (*facultas tormentandi*), ítélezhetett felette, és kivégezhette. Ez a bíraskodási szabadság már ténylegesen a pallosjogot jelentette.⁴⁵

A városok mellett földesurak is kaptak effajta autonóm bíraskodási előjogot, amely I. Károly egyik fontos újítása volt, azt is hozzátéve, hogy az a IV. László által 1282-ben kiadott levél, amit az első pallosjog engedélynek tekintenek, „kétség kívül hamisnak mutatja magát”.⁴⁶ Az első

⁴¹ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár VII. 373.

⁴² FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae VIII (3.) 596.

⁴³ MEZEY, Magyar jogtörténet 167., KOCHER, Szimbólumok és jelek a jogban 61.

⁴⁴ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 4., 7., 67–69., 77–79., HOLUB, Zala megye története a középkorban 167., 171., 186–187., NYERS, A nádor bírói és oklevéladó működése 18–19., VÁCZY, A magyar igazságszolgáltatás szervezete 14–16., BÓNIS – DEGRÉ – VARGA, A magyar bírósági szervezet és perjog története 17–20., BÉLI, A nemesek négy bírója 149–153., 161–162., 167–169., BÉLI, A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig 61–62., BÉLI, A középkori bíró működésének törvényessége 252–253., BÉLI, A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 22–23.

⁴⁵ BÉLI, Városi szokásjog az Ars Notaria alapján 42–61., VARGA, Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek 10.

⁴⁶ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 99., SZOIKAI, A földesúri bíraskodás az Árpád-kori Magyarországon 64., HOLUB, Zala megye története a középkorban 227–228., BÓNIS – DEGRÉ – VARGA, A magyar bírósági szervezet és perjog története 16., DEGRÉ, A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperbe 141., SZENTPÉTERY – BORSA, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. 300.

között, 1325-ben nyert ilyen bíraskodási hatalmat *Köcski Sándor* országbíró.⁴⁷ Ebben, valamint az ehhez hasonló különleges bírói hatalmat biztosító kiváltságlevelekben⁴⁸ ezt a jogot a sajtáságok miatt egyedi megfogalmazású, szokásossá vált formulákkal írták le úgy, hogy felsorolták azokat az eljárási cselekményeket és bűncselekményeket, melyeket a széket tartó jogosult és köteles volt teljesíteni, illetve amik miatt jogosult és köteles volt büntetéseket kiszabni: 1348-ban *I. Lajos* király *Héder nembeli Hédervári Miklós fia Miklós* udvari vitéz, és fivére, *István* fiai, *Miklós*, *György* és *János* részére, kérésüknek megfelelően különös bíraskodási jogot adott: „[...] mivel hogy birtokaikat és javaikat rablók, tolvajok és más gonosztevők folytonosan csalárdul kifosztják [...] a mondott Miklós fia Miklós mester által az ő és mondott fivére fiainak felségünk számára előterjesztett efféle kéréseit elfogadhatónak tartva, helybenbagytuk, és a jelen levél révén engedélyeztük, hogy birtokaik területén és határai közt bárhol a mondott rablók, tolvajok és más gonosztevők közül, gonosz cselekmények művelésében eljárókat el tudnak fogni, legyen mindig szabad nekik letartóztatni, és bármely megvénispán, kivált a pozsonyi, mosoni, győri és vasvári ispánok ellentmondása nélkül büntetési ügyekben ítélni, és ezek érdemei és kihágásai szerint őket megbüntetni, felakasztani és megkínozni, nemkülönb e gonosztevők végett birtokaik határai között bármely előbb mondott megyében akasztófát vagy bármilyen kínzó oszlopot és kínzóeszközök bármi más nemét állítani és örökre fenntartani tulajdon jóváhagyásunkból, ahol számukra megfelelőnek és alkalmasnak látszik [...]”.⁴⁹ 1363-ban hasonlóképp *I. Lajos* adott *Katli János* fiai, *Vörös Péter*, és *Dezső* részére, valamint ezek unokatestvéreinek, *Miklós fia Pálnak* és *Istvánnak*, valamint *Was László fia Simonnak* és *Lökösnek*, nemkülönb *Tamás fia Jánosnak* (cegei nemeseknek) a Doboka megyei Cegén és más birtokaikon jogot arra, hogy „[...] földjükön bitót és más kínzóeszközök fajtáit létesítsék és emeljék, és ugyanezek és örökösök és utódai örökre fenntartsák és az összes tolvajt, rablót, gyilkost, és más gonosztevőket, akiket a megjegyzett Cege birtok és nemkülönb minden más vármegyében bírt birtokaik, szabásaik és földhatáraik között, bárkit és valabányszor tudnak, letartóztassanak és elfogassanak, a már mondott Cege birtokban tartandó és összehívandó törvényszékükön ítélkezhessenek és marasztalhassanak, és a büntetési és kihágás módja és minősége szerint büntethessék és megkínozhassák őket örök időkre [...]”.⁵⁰ Nemkülönb e sajtáságos hatalommal ruházta fel 1418-ban *Zsigmond* király *Palóci Máté* borsodi ispán familiárisát, *Vajai Miklós fia Ábrahámot* szolgálatai érdeméül, valamint testvérét, *Miklós fia Istvánt*, *Vajai Benedek* fiait, *Tamást* és *Istvánt*, továbbá *Vajai László fia Györgyöt*, unokatestvéreit és örökösöiket: „[...] hogy ők és örökösök összes, az előbb mondott ország bármely megyéjében tulajdon kezeiken lévő összes birtokaik színén akasztófát és kínzóeszközök más fajtáit állíthassanak és állítsanak, és az összes tolvajt, rablót, útonállót, gyilkost, gyújtogatót, zsebmetszőt, zártörőt, hamispecsét-vésőt, hamispénzverőt, és egyéb más gonosztevőket, akiket ők vagy örökösök birtokaik határai közt, ezeknek efféle gonosz tevékenységeiben értéket elfoghassák, és legyen telj- és korlátlan hatalmuk elfogni, akasztásokkal, lenyakazásokkal, égetésekkel, és keréketörésekkel büntetni és ezek érdemétől megkívántan, bármely a törvény igaz útján megkívánt büntetéssel sújtani jelen kegyünkénél és különös rendelésünkénél fogva [...]”.⁵¹ Megjegyzendő azonban, hogy noha e jogukat *de jure* a királyoktól

⁴⁷ FÜGEDI, Ispánok, bárók, kiskirályok 194., BÉLI, A nemesek négy bírója 139.

⁴⁸ NAGY – VÉGHÉLY – NAGY, Zala vármegye története II. 256., IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár 359., II. 225., NAGY, Sopron megye története II. 272., IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár III. 374., V.392., FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae IX (1) 768., IX. (3) 345., 490., IX. (4) 172., 229., IX. (5) 370.

⁴⁹ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár I. 205.

⁵⁰ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár 268.

⁵¹ FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae X (6) 128.

nyerték el a földesurak kiváltságlevelekkel, *de facto* azonban akadtak esetek, amikor földesurak e joghatóságot ennek hiányában önkényesen gyakorolták.⁵²

A végrehajtási módok sorában az akasztás (*suspensio*), égetés (*combustio*), kerékbetörés (*rotatio*) mellett szerepel ugyan a lenyakazás (*decollatio*) is, amit rendszerint pallossal hajtottak végre, de a szokásos formulákban sehol sem említették a *jus gladii*-t. Noha azt senki sem vonja kétségbe, hogy a fentiek szerint definiált joghatóság a 14. század óta kiváltságlevéllel territoriális joghatóságot nyert, azaz pallosjogú bíróságokra vonatkozott, csak egy szerzőt, *Degré Alajost* kiemelve: „1388 és 1398 közötti időből már 19 pallosjogi privilegium maradt fenn”,⁵³ ezek megkülönböztetésre, a pallos, a *gladius* megjelenítése, illetve a *jus gladii* használata csak jóval később tűnt fel és terjedt el.

A Hármaskönyv III. részének XX. címe a szabad városok territoriális joghatóságáról ugyan említést tett, ahogyan a földesúri joghatóságról rendelkezve közvetetten a III. rész XXXII. címe is, mégpedig „*nobiles privilegia non habentes*”-ről szólva, ennek a különös *jurisdiction*-nak a pontosabb megnevezése egyik esetben sem kapott helyet.⁵⁴ Ezeket a teljes, territoriális joghatóságú bírói fórumokat a 17. századtól kezdték „*jus gladii*” néven jelölni, ahogyan a későbbi törvények azt megfogalmazták: „*jus gladii* (1638: 20. tc.), „*liberi comites et nobiles jus gladii habentes*” (1655: 38. tc.), „*jus gladii habentes*” (1659: 15. tc., 1662: 30. tc., 1715: 48. tc.), megjegyezve, hogy az említett „*liberi comites*”, azaz szabad ispánok megnevezéssel az e joggal felhatalmazott földesurakat tüntették ki (1495: 19. tc., 1655: 38. tc.).⁵⁵ A terminológiának a 17. század közepe óta bevett használatát igazolják már a megyei statútumok is, mint ahogy ezt a következő példák mutatják: Trencsén 1650. évi statútumainak *De fautoribus malefactorum vagabundis et furibus equorum* címe alatt: „*A nemesek kúriáin kívül bárhol talált csavargókat az 1625. évi 13. artikus értelmében bárki szabadon elfoghatja, és azok, akiknek pallosjuk van, érdemiük szerint büntethetők, egyébként főispán urak kezébe adják őket bebörtönzésre*”.⁵⁶ Hasonlóképpen Győr vármegye 1653. évi statútuma: „*Elrendelték, hogy minden nemes és pallosjoggal nem rendelkező úr alattvalóját feltétel nélkül, javaikban letartóztatott közönséges gonosztevőket pedig ne büntethessék, és ne vonakodjanak alispán úr kezébe adni. Pallosjoggal bírók pedig a közönséges gonosztevőket ne tartózzanak néki átadni és átengedni*”.⁵⁷ Úgyisint Nyitra vármegye 1666. évi statútuma: „*Hogy ha ezután bármely birtoknak bírója e birtok kebelében kapott gonosztevők elfogásában rest volna vagy a gonosztevők elfogására gyalogosokkal nem volna kész, lakoljon a törvényben kifejtett büntetéssel. Az elfogottak pedig a legközelebbi egyetem, joghatóságára juttassa, vagy más szomszédos pallosjoggal rendelkezőknek*”, valamint Pozsony vármegye 1673. évi statútuma: „*A hasonló gonosztevők és segítők és támogatóik kinyomozása, miként a társak kitudása végett elrendelték, hogy a pallosjoggal bíró főpap, mágnás és nemes urak és szabad városok, miként a határok kapitányai és ezeknek tisztjei, tudniillik jószágaik kormányzói és igazságszolgáltatói a fővesztés ítélet végrehajtás idején a közönséges gonosztevőket a törvény közbejöttével a fővesztés ítéletben marasztaltakat az előbb említett alispán úr tájékoztatására megelőző kínvallatás után fővesztéssel büntessék*”.⁵⁸

⁵² VARGA, Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek 10.

⁵³ DEGRÉ, A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperbe 141.

⁵⁴ WERBÓCZY, Tripartitum 506., 533.

⁵⁵ MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici 1000–1526 573., MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici 1608–1657 383., 607., MÁRKUS, Corpus Juris Hungarici 1657–1740 147., 245., 479.

⁵⁶ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI, Corpus statutorum Hungariae municipalium IV. (1) 289.

⁵⁷ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI, Corpus statutorum Hungariae municipalium V. (1) 151.

⁵⁸ KOLOSVÁRI – ÓVÁRI, Corpus statutorum Hungariae municipalium IV. (1) 352., 386.

A pallosjogot vérhatalomként is definiálták. Miként *Szegedi János* fogalmazza: „*A pallosjog a büntető ügyek ítéelésének hatalma. Nevezik ezt vérhatalomnak is, azért, mert az ezzel rendelkezőknek joga van büntettekben a bűnösök testére és vérére ítéletet hirdetni és azokat az igazság végrehajtója (közönségesen hóhér) által végrehajtani*”.⁵⁹ Hasonlóan említi *Husztly István* is: „*A vérhatalom vagy pallosjog általában jog és hatalom büntettekben az ítélethirdetésre és végrehajtásra a bűnösök testére és vérére, és az ahhoz szükségesek gyakorlására, vagy röviden: hatalom a büntető ügyek felderítésére és a büntettek büntetésére*”.⁶⁰ Más 18–19. századi szerzők csak a büntetőbíróságokat sorolták fel, köztük a pallos jogú úriszékeket is megemlítve miként *Tarnói Gochetz Gábor*: „*A büntetőeljárás büntettekben a megyei törvényszék, továbbá a pallosjoggal rendelkező úriszékeken folyik*”, azután *Bodó Mátyás*: „*A vármegyék, szabad királyi városok, privilegizált mezővárosok mellett [...] magánszemélyek és családok, a számukra engedélyezett és kiváltság útján adott hatalommal rendelkeznek, és pallosjognak örvendenek*” és ugyanezt a sorrendet követte *Vuchetich Mátyás* is.⁶¹

A kard egészen különös jelentéssel is felbukkant egyik korai forrásunkban, mégpedig egy birtokdúlási ügyben.

IV. Béla 1239. május 18-án, Horomban kelt oklevelével jóváhagyta, hogy *Bertalan* veszprémi püspök és egyháza, tekintettel arra, hogy a Dráva és Zaratka közt fekvő *Vyzmich* nevű földjük „*oly távoli, hogy csak néha vagy egyáltalán nem látogatták*”, eladta *Hahót* nembeli *Buzád* testvéreinek, *Mihály* királynéi asztalnokmesternek száz aranymárkáért, mely föld egyebek mellett *Egynthku* és nemzetsége birtokival volt határos.⁶²

Még az évben egyfelől *Buzád* bán fivére, *Mihály* mester, másrészt pedig az említett szomszédok, *Eguthku*, valamint *Walchun*, *Otbok* és rokonaik közt per támadt a *Wyzmeth* nevű birtok miatt. Az ügy bírója, *Arnold* zalai ispán, aki ugyancsak a *Hahót* nemhez tartozott, kiszállt a helyszínre, ahol először *Mihályt* kérdezte arról, „*hogyan birtokolja az említett földet, aki azt mondta, hogy vétel jogán birtokolja [...]*”, és bemutatta a király előbbi, valamint a püspök és a veszprémi káptalan más, a vitás földre vonatkozó leveleit, amiket *Arnold* felolvastatott. Mivel a kikérdezett nagy számban jelen lévők közül ennek senki sem mondott ellent, „*az említett földnek a birtokát Mihály mester részére meghagyták békés birtoklásra*”.⁶³

Az is kiderült, hogy nemcsak követelte *Egynthku* ezt a földet, hanem fel is dulta. A birtokdúlás pedig nem volt más, mint hatalmaskodás. Mivel ez a deliktum súlyosnak számított, az ügyben eljáró *Arnold* ispán ítélete alá tartozott, aki végül az ügyet egyezsége vitte: „*Azután pedig, midőn a föld Mihály mester számára igazolódott, a két fél beleegyezésével és kérésére e M[ihály] mester prédiúmának feldúlása felől bírói úton a béke üdvéért olyan egyezséget tettünk, hogy a mondott Egynthku, rokonoit kivéve, mivel Mihály mester prédiúmát feldúlta, három ember elfogásáért a mondott M[ihály] mesternek fizessen százhusz friesahi penzát, tovább tízenhat ökröt, ezenkívül három lovat Szent Mihály nyolcadán [1239. október 6.] mégis úgy, hogy az előbb mondott pénz felét a szent király nyolcada utáni vasárnap [1239. szeptember 2.], felét pedig Szent Mihály nyolcadán, továbbá, ha egy az oldalán állók közül és *Levka* nevű *serviense* huszonöt ökör, harminckét juh és kétszázötven kereszt gabona felől esküdni mer, mindezeket mondott E[gyetku] adja vissza, továbbá ugyanez az E[gyetku] tízenkét hozzá hasonló emberével, mezőtláb és kivont kardokat*

⁵⁹ SZEGEDI, *Tripartitum juris Hungarici tyrocinium* 841.

⁶⁰ HUSZTY, *Jurisprudentia practica* III. 13.

⁶¹ GOCHETZ DE TARNÓ, *Systema praxis criminalis incltyi regni Hungariae* 10., BODÓ, *Jurisprudentia criminalis* 15., VUCHETICH, *Institutiones iuris criminalis* 327.

⁶² WENZEL, *Árpádkori új okmánytár* VII. 70.

⁶³ WENZEL, *Árpádkori új okmánytár* VII. 86.

kezeikben tartva, könyörögjön az előbb tárgyalt M[ihály] mesterhez és lakoljon meg kécsapongásaiért, a bírónak és a poroszónak pedig szintén ez az E[gyutku] feleljen ilyen felek közt közbevetett megegyezéssel. Hogyha valamelyikük a helyreállított békét megsértené, nyilvánuljon teljesen marasztaltnak”.⁶⁴

Az oklevélben említett bocsánatkérés e sajátos megnyilvánulásában a kard egy feltehetően bevett aktus szimbólumaként funkcionált. Ennek rövid leírása (*gladiusque euaginatiss in manibus eorum ipsius*) nem szolgáltat több adatot ennek részleteiről, így például a pozitúráról, a rituálé menetéről, mindenesetre megállapítható, hogy a marasztalt vezeklő fél a megalázkodáson túlmenően az életéért könyörgött, vagyis a kard az élet és halál feletti hatalmat szimbolizálta. Ez az élet és halál feletti hatalom Isten hatalmára utal, akit végső és minden halandó bírójának tekintettek, aki e hatalmánál fogva adományozta a királyoknak is az ítélkező kardot.

A kivont kardokhoz társult, hogy mindez „*nudis pedibus*”, vagyis mezítláb történt, ez pedig rokoni kapcsolatot mutat egy különös eskütétellel: a földre tett esküvel (*juramentum super terram*), megjegyezve, hogy esetünkben nem esküről van szó. Utóbbi nem volt más, mint egy rendszerint tulajdonjogi vitákban perdöntő bizonyítékként alkalmazott aktus. A *juramentum super terram*, *Egyntkv* és társai esküjéhez hasonlóan, mezítláb, avagy lábbelítől megszabadítva (*discalceati pedes*), leoldott övvel (*resolutum cingulum*) ment végbe, amelyek a holt embert szimbolizálták, ezen felül a fej fölé tartott föld (*terra super caput posita*) a sírhantra utalt, amely adekvát volt azzal a marék földdel, amelyet a koporsó leeresztése után arra rászórnak, vagyis az illető saját életére-halálára tett esküt.⁶⁵ Jól kivehető tehát a két gesztus közti hasonlóság, eltekintve az aktusok lényegének különbözőségétől, mindkét esetben az esküt tevő, illetve a vezeklő fél, arra nézve, hogyha igaztalan volna, az élete feletti transzcendentális hatalom ítéletére bízta magát.

Az effajta bocsánatért esedezés, ami a bírói közreműködéssel kötött egyezés velejárója, nem volt idegen a régi jogban az előkelők, az archaikus nemesek körében, akiknek jogállása *Szent Lászlónak* tulajdonított három dekrétumában bukkan fel először.⁶⁶ Nemkülönb a megkövetésnek egy különös módja volt az önkéntes börtönbe vonulás. A bűncselekmény elkövetésében marasztalt fél, az okozott károk és sérelmek vagyoni megtérítését, jóvátételét követően olyképpen követte meg a sértettet, hogy egyezésüknek megfelelően önként börtönbe ment. E vonatkozásban a börtönbe vonulás nem poenális használatban jelenik meg, hanem mint a tettes bocsánatkérését megtestesítő megszégyenítő eszköz, ugyanis e bocsánatért esdeklést rendszerint nobilis elkövető esetén alkalmazták, akik számára szabadságuk korlátozása szégyen volt.⁶⁷

3. Fegyverek a deliktumokban

A fegyverekről szóló jogi források zömét a középkori Magyarországon az ezekkel elkövetett bűncselekményeket rögzítő okiratok szolgáltatják. Noha némely esetben forrásaink hallgatnak magáról a fegyverhasználatról, így annak típusáról is, ennek hipotézisét az effajta esetekben többségében a kontextus, az elkövetés módjának leírása, annak jellege, illetve a kiszabott büntetések alapozzák meg.

⁶⁴ WENZEL, Árpád-kori új okmánytár VII. 88., BÉLI, Magyar Jogtörténet 215.

⁶⁵ BÉLI, Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon 126.

⁶⁶ BÉLI, A nemesek négy bírója 18.; BÉLI, Árpád-kori törvényeink 35-36., BÉLI, Magyar Jogtörténet 33.

⁶⁷ BÉLI, Börtönviselés perbeli egyezés alapján a XIII. században 71.

Az *Árpád*-kori deliktumok egyik leggazdagabb forrásanyagát a 13. század elején született *Regestrum Varadiense* szolgáltatja. A Jegyzékben számos felfegyverkezve elkövetett bűncselekményt örökítettek meg. Ezek, annak ellenére, hogy egyes tényálláscsoportok között átfedés figyelhető meg, két csoportra különíthetők el: az elsőbe azok a deliktumok tartoznak, amelyekben a tényállás megvalósulása magával a jogellenes fegyverhasználattal történik meg, így ezek tekinthetők kifejezetten fegyver-tárgyú bűncselekményeknek, a másodikba azok, melyeknél a fegyver alkalmazása *instrumentum*ként van jelen, vagyis a fegyveres bűncselekmények.

3. 1. Fegyver-tárgyú bűncselekmények

E deliktumkörnek két kauzája érdemel figyelmet: a kardrántás, vagyis a karddal való sebzés, és az azzal történő emberölés. Ezek azért nem keverhetők a fent említett második tényállással, mivel ezeket egyfelől önálló bűncselekményekként értékelték az *Árpád*-kor elején, másfelől a büntetések is éles differenciát mutatnak. A kardrántás (*evaginatio gladii*) *Szent István* I. dekrétumában jelenik meg: „[...] mind az idősebbek, mind a fiatalabbak közt, bármilyen jogállásúak legyenek, teljességgel megtiltjuk, hogy valaki másnak a bántalmazására kardot rántson. Ha ezt a jövőben valaki vakmerőségtől ösztönözve megkísérelné, ugyanazzal a karddal öljék meg”.⁶⁸ Az „*interdiximus omnino, ut nullus ad ledendum aliquem euaginet gladium*” megfogalmazás nem köti ki kifejezetten, hogy a kardrántás mely esetekben tilalmazott, így nem tér ki a jogos védelemre, mivel azonban törvények a szokásjogon alapulnak, feltételezhető, hogy e rendelkezés kizárólag az indokolatlan kardrántást tiltja meg. Ezt teszik világossá az „*ad ledendum aliquem*”: „bárki megsértésére”, illetve a „*stimulis sue audacie*”: „vakmerőségtől ösztönözve” kifejezések is, amelyek a kardrántás motivációját világítják meg, azaz, hogy a törvényhozó csupán a kard általi indokolatlan károkozást tilalmazza, a jogos védelmet, legyen szó a kardot rántó vagy más személyek testi épségéről vagy vagyonáról, hallgatólagosan engedélyezi. Az „*eodem inguletur gladio*”, vagyis „ugyanazzal a karddal öljék meg” pedig nem más, mint a *talio* elvnek klasszikus megfogalmazása. Egy 1214-ből származó ügy kardrántási büntettről számol be: „*Volura Péterrel pereskedett, mondván, hogy Péter egy ezüstmárkával tartozik neki, és amikor visszakövetelte, Péter tagadta, hogy valamiben adósa volna neki, ráadásul szidalmazta is, és kardot rántott rá, majd „olyképp békültek ki, hogy Volura elengedi Péternek mindazt, amit követelt, és ugyanő ad Péternek negyed márkát. Péter pedig a bírót és a poroszlót engeszteli, és mindketten mindig békében maradnak*”.⁶⁹ *Volura* és *Péter* esete arról tesz tanúbizonyságot, hogy *Szent István* törvényi szigorától eltérően, a 13. században – a többi váltságos magánbűncselekményhez hasonlóan, ami e kor jogának egyik jellemzője – a feleknek már lehetőségük volt a megegyezésre e magándeliktum esetén.

Talán természetesnek mondható, hogy a fegyverek, kiváltképpen a kard, az emberölési esetekben gyakran bukkantak fel. A *Regestrum Varadiense* egyik 1215-ben feljegyzett esete számol be elsőként fegyveres emberölésről, amelyben Ghony falusi *Miklós* fiának meggyilkolása okán (*de occisione filii sui*) perelte falubelijeit *Mibábyt*, *Texent*, *Burát* és *Mecust*. Ezért tüzesvaspróbára Váradra küldték őket, ahol emberölésben marasztalódtak.⁷⁰

⁶⁸ ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények 31., LÉDERER, Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához 20.

⁶⁹ NAGY, *Regestrum Varadiense* 192. (107.) (290.)

⁷⁰ NAGY, *Regestrum Varadiense* 202. (138.) (191.)

Noha a forrás nem tesz kifejezetten említést fegyverről a megvalósításban, a terminológiából feltételezhető, hogy az emberölés felfegyverkezve valósult meg: a *homicidium*, azaz gyilkosság megfelelője itt az „*occisio*”, az „*occido*” (levág, lekaszabol) ige főnévi alakja. Hasonlóképpen „*pro occisione sui filii*”, vagyis fia meggyilkolásáért perelt 1219-ben Folth falusi Gábor, mely ügyben egy földvásárlásnál valósult meg az emberölés.⁷¹ Jóllehet, az *occisio* és *homicidium* fogalmi elválasztása az elkövetés eszköze terén akadályokba ütközik azoknál a forrásoknál, amelyek hallgatnak a megvalósítás körülményeiről, Szent István I. dekrétumának 14. és II. dekrétumának 12. fejezetei támpontul szolgálhatnak. Előbbi a szándékos emberölés megvalósításról tárgyalja: „*Si quis [...] spontaneum commiserit homicidium*”, azaz „aki szándékos emberölést követ el”, fizessen százötven aranypénzt, amiből ötven a királynak, ötven a rokonoknak, tíz pedig „a bírának és közbenjáróknak” jár, utóbbi pedig a kard ítéletéről rendelkezik: „*Si quis gladio hominem occiderit, eodem gladio iuguletur*”, azaz, „ha valaki karddal embert öl, ugyanazzal a karddal öljék meg”.⁷²

A két deliktumtípus közti különbség a terminológiában is megmutatkozik. Míg az I. dekrétumban „*spontaneum homicidium*”, azaz általában élet kioltására alkalmas eszköz említése nélkül szabad akaratból, tehát szándékosan megvalósított cselekményről van szó, a II. dekrétum 12. fejezete ennek fegyveres megfelelőjeként az „*occido*”, ígét alkalmazza. A fejezetek megnevezésében is hasonló a megkülönböztetés: „*De homicidiis*”, az emberölésekről, ugyanis a szándékos mellett, szerepel a nem szándékos emberölés is, illetve „*De iudicio gladii*”, azaz „a kard törvényéről”. Sajátos ugyanakkor, hogy az I. dekrétum tényállásában, amikor az ember életének kioltása „*casu*”, azaz véletlenül esik meg, ugyancsak az „*occido*” utal az emberölésre: „*Si quis autem casu occiderit quemlibet*”. Ez viszont arra mutat, hogy a nem szándékos emberölés körébe a fegyverrel, karddal elkövetett is beletartozik. Ezt figyelembe véve, nyilvánvaló, hogy a „kard törvénye” szándékos emberölést feltételez.

3. 2. Fegyveres bűncselekmények

A deliktumok fent említett csoportosításaiban a második bűncselekményi körbe tartozó bűntettek jellemzője a fegyverhasználat az elkövetés során. Ilyen tényállások voltak például a hatalmaskodás vagy a rablógyilkosság. Ezeknek, noha a jogalkotó nem tért ki felfegyverkezve elkövetésük eseteire, a fegyverhasználat gyakori velejárójuk volt.

A karddal megvalósított súlyos bűncselekmények közül a legismertebb Anjou-kori büntett, Záh nembeli Felicián merénylete I. Károly és családja ellen. Záh Felicián, a trencsényi nagyúr, Csák Máté előbbi familiárisa, miután 1318 táján Károly Róberthez csatlakozott, a király 1321-ben a felvidéki Sempte várnagyává nevezte ki. Leánya, Klára pedig a király negyedik feleségének I. (Lokietek) Ulászló lengyel király leányának (anyai ágon IV. Béla dédunokájának) Erzsébetnek az egyik udvarhölgye lett. I. Károly 1320. június 6-i házasságkötését követően gyakran felkereste a magyar király udvarát a királyné fivére, Kázmér herceg, aki feltehetően elcsábította Felicián leányát. Noha az indítékok⁷³ pontosan nem ismertek és nem tisztázhatók, valószínűleg emiatt kísérelte meg a

⁷¹ NAGY, Regestrum Varadiense 221. (189.) (74.)

⁷² ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények 28–29., 52.

⁷³ Van olyan elmélet, miszerint Bánk bán féltékenységi szálát ez az eset ihlette KRISTÓ, Az aranybullák évszázada 45–46.

merényletet a „*bosszút libegő atya*” 1330. április 17-én a visegrádi palotában.⁷⁴ A király és hitvesének kíséretből kilépő *Felicián*, a merénylet után összeülő országos ítélőszék 1330. május 15-én kelt levele szerint, „*vibrato et evaginato gladio*”, azaz „*villogó és kivont karddal*” támadt a királyra, és „*jobb kezén súlyos sebet ejtett*”. A királyné jobb kezének négy ujját vesztette el, sőt a suhogó kard még a hercegek, *Lajos* és *András* néhány hajfürtjét is lemetszette. *Feliciánt* a királyi kíséret tagjai közelben lévő fiával együtt rögvest levágták, és testüket kutyákkal falatták fel. *Felicián* közvetlen családtagjait pedig a király végeztette ki.⁷⁵ Végül az országos bíróság a legnagyobb bárókkal, *Druget János* nádorral, *Szécsényi Tamás* erdélyi vajdával, *Ákos nembeli Mikcs* szlavón bánnal, *Nekcsei Demeter* királyi tárnokmesterrel, *Nagymartoni Pál* országbíróval az élén *Felicián* rokonságát ítélte halálra harmad íziglen, és összes vagyonuk elkobzását is elrendelte.

A forrásokból nem mindig derül ki, hogy az emberölést szándékosan vagy nem szándékosan valósították meg. Azokban az esetekben viszont, amelyekben „*per violentiam*”, vagyis erőszakosan történt az emberölés, továbbá, ha a deliktum a megölt vagyonának elragadásával járt, bizonyos, hogy szándékos elkövetésről volt szó. Efféle rablógyilkosság miatt perelte Macra falusi *Viba*, *Lelezi* birtokos, *Ibat* és *Danust* testvére rablás közbeni meggyilkolásáért: „*Viba de villa Macra, praedio Lelez, impetiit Ibam et Danum de occisione fratris sui per latrocinium*”.⁷⁶ Béltek falusi Pál is testvére meggyilkolásáért (*pro occisione fratris sui*) perelte az összes batári flandriait, akik azt mondták, hogy az ölés rablás közben történt (*in latrocinio occidisse*).⁷⁷

A középkor egyik legjellemzőbb bűncselekményének a hatalmaskodás (*potentia, actus potentiae*) tekinthető, ami – röviden – jogosulatlan erőhatalom alkalmazásával megvalósult deliktum volt. Ahogy *Degré Alajos* fogalmazott, e körbe tartozott minden tényállás, „*amelyből kártérítési kötelezettség származott*”, így az emberölés, testi sértés, tagcsonkítás, személyes szabadság megsértése, más házára törés, lopás, rablás, gyújtogatás, más javainak megrongálása, „*idegen jószág gyümölcseinek erőszakos szedése*”, ami a tett súlya szerint formálisan halálbüntetéssel volt büntethető, de ezt a büntetést, bírságfizetéssel és jóvátétellel meg lehetett váltani.⁷⁸

A hatalmaskodás általában fegyverek alkalmazását feltételezte. Ez már *Szent László* ún. II. dekrétumának 11. fejezetéből is kitűnik, ami a más házát megtámadó nemesekről és vitézekről szól: „*Si quis nobilium vel militum alterius nobilis domum invaserit et ibi pugnam fecerit*”, azaz „*ha nemesek vagy vitézek valamelyike más nemes házára támad, és ott harcot folytat*”.⁷⁹ A korai adatok közül erre utal a Suptal falusiak esete is 1234-ből, akik „*a Fives falusi Tubot perelték erőszakotéért, mondván, hogy négy lovat és hat ökröt erőszakosan elragadott tőlük, ezenfelül, hogy három férfit és egy asszonyt súlyosan megsebesített és egy elragadott férfit elzárva tartott [...]*”.⁸⁰ Fontos itt megemlíteni, hogy a hatalmaskodást megvalósító cselekményeket ekkor még *violentiának* jelölték, ami a továbbiakban is használatos maradt a 13. század közepére bevett *potentia, actus* vagy *factum potentiae* mellett.⁸¹ Ugyanakkor megjelenik a fegyverhasználat is („*percussio unius hominis gladio*”) egy 1221-ben feljegyzett ügyben:

⁷⁴ HÓMAN – SZEKFŰ, Magyar történet 276., ENGEL – KIRSTÓ – KUBINYI, Magyarország története 1301–1526 48., ENGEL, Szent István birodalma 120.

⁷⁵ FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae VIII (3.) 413.

⁷⁶ NAGY, Regestrum Varadiense 248. (256.) (188.)

⁷⁷ NAGY, Regestrum Varadiense 212. (163.) (243.)

⁷⁸ DEGRÉ, Kártérítés Anjoukori magánjogunkban 119., BÓNIS, Középkori jogunk elemei 102., BÉLI, A nemesek négy bírója 136–137.

⁷⁹ ZÁVODSZKY, A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények 169.

⁸⁰ NAGY, Regestrum Varadiense 299. (374.) (127.)

⁸¹ BÉLI, A nemesek négy bírója 136.

„Gottfrid aradi prépost megperelte a Berente falusiakat tizenöt ökör erőszakos elragadása és egy ember karddal megölése miatt, midőn a bíró Miklós nádorispán volt, poroszló Janus falusi Zuma. Akik, miután Váradra mentek, olyképpen egyeztek, hogy a Berente falusiak adjanak az előbb mondott prépostnak négy márkát és felet a poroszlónak, a bírót pedig a prépost engesztelje. Ezeket pedig fizessék Mária Magdolna ünnepén a keresztesek falujában, név szerint Popban”.⁸² 1273 körül arról jelentett a győri káptalan László országbírónak, hogy Herbord és tisztje Óvári Konrád falujára, Potfalvára „*manu armata potentialiter uenissent*”, azaz fegyveres kézzel hatalmasul ment, és 1293 körül hasonlóképpen történt, hogy Tumai Sándor és fia hét serviensükkel Golsai Benedek falujában Golsában 20 jobbágyportát felgyújtva „*manu armata*” ragadtak el onnan 12 lovat és 14 ökröt.⁸³ A pécsi káptalan 1296. október 6-án kelt jelentése szerint Fülöp fia Fülöp „*cum suis armatis*”, azaz fegyvereseivel dúlta fel Óvári Konrád két faluját.⁸⁴

Az esztergomi Szent István király keresztesei konventjének bizonyosága, Miklós és az eljáró királyi ember, Macsalai Potócs fia Sebestyén jelentés végett visszatérve arról számoltak be az ezt tanúsító 1299. május 27-i oklevél szerint, hogy amikor az érseki Bulcsú falun át akartak menni Lóránd, Dénes, Mihály és más keszüi nemesek idézése végett, „*akkor Dénes és testvére, Jakab, servienseikkel, fegyveres kézzel rájuk rontottak, és szörnyen megverték őket, és két lovat nyergekkel és kantárokkal, tudniillik Zoárd mester lovát nyereggel és kantárral, és a másik lovat nyereggel és kantárral Csák mester serviensétől és ennek a serviensnek a kardját, valamint övét késsel együtt, és egyéb dolgokat vettek el tőlük, miután lehajították őket lovaikról a földre, és ha csak az említett Sebestyén, emberetek a futásnak oltalmával nem menekül a falu templomába, megölték volna [...]*”.⁸⁵ Vécs unokái, Zoárd és Csák voltak a perlő felek. A lovat tehát Zoárd adta az idézéshez, míg Csák serviense az idézők kísértére ment. Az ügyben említett kés: „*bicellus*” pedig nem volt más, mint egy kétélű hosszú kés.⁸⁶

Fegyveres kézzel elkövetett hatalmaskodásokról a későbbi források is beszámolnak. Például 1351-ben Szabari Atyuz fia ügyében, akik famulusaikkal és jobbágyaikkal a zalavári apát tisztjének házára törtek „*armatis manibus*”, vagy 1372-ben, amikor Opuljai László nádor Bars megye közgyűlésén Kozmáli Forgács András fia János azzal vádolta a csütörtökhelyi polgárokat, köztük a bírót is, hogy azok „*potentialiter manibus armatis*” a Kozmál birtokra menve fivérét megölték, és minden nála lévő elraboltak.⁸⁷

4. Perbeli bizonyítás fegyverrel: a *duellum*

Az istenítéletek (*judicia dei, ordaliae*) a középkori igazságszolgáltatásban mind büntető, mind magánjogi ügyekben alkalmazott bizonyítási eszközök voltak. Az ordaliák alkalmazása, amelyek eredményét perdöntő bizonyítékként értékelték, az isteni gondviselés megnyilvánulásán nyugodott, azzal az elfogadott vélekedéssel indokolva, hogy Isten mint bíró, megsegíti az ártatlant, igazat ad a becsületesnek. A magyar praxisban ezek közül döntő többségben a próbák⁸⁸ (*judicia, examina*) és a bajvívás (*duellum*) szerepeltek.⁸⁹

⁸² NAGY, Regestrum Varadiense 262. (290.) (46.)

⁸³ WENZEL, Árpádkori új okmánytár XII. 696., IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár VII. 237.

⁸⁴ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár VII. 250.

⁸⁵ WENZEL, Árpádkori új okmánytár X. 358.

⁸⁶ KUBINYI, Bicellus 189.

⁸⁷ NAGY – VÉGHÉLY – NAGY, Zala vármegye története I. 507., FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae IX (4).

⁸⁸ A hazai források szerint ez elsősorban a tűz- és vízpróbákat jelentette.

⁸⁹ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 259.

Utóbbi akkor vált istenítéletté, amikor az ítékezés vallásos meggyőződéssel itatódott át, minthogy ősi intézményként a magánharcokból lett azzá, amelyeknél mindenkinek annyi joga volt, amennyit fegyverével kiharcolt magának.⁹⁰ *Pesty Frigyes* szerint gyökereit a Skandináv-félszigeten érdemes kutatni, ahol már *Krisztus* születése táján *I. Frotho* király törvényt hozott, miszerint minden viszály bajvívás által volt eldöntendő, mondván: „illőbb dolog fegyverekkel, mint nyelvvel harcolni”.⁹¹

Noha a *duellum* feltehetően germán eredetű, megoszlanak a vélemények, hogy melyik népnél bukkant fel először a felek vitás ügyeinek rendezésére. *Dahn Felix* az ordaliák szinte egészét a germánoknak tulajdonítja, de bizonyításra várnak még olyan elméletek is, mint Münster Sebestyéné, aki a *duellum* szabályait a hunoktól és gótoktól származtatja.⁹² Elterjedtségéről azonban bizonyossággal kijelenthető, hogy a középkori Európa valamennyi államában feltűnik mint bizonyítás, mi több, a bajvívás csírái már a pogány népeknél megtalálhatók a többi próbákat megelőzve, majd az ordaliák magyarországi eltörlésével 1279-ben, egyedül a *duellum* élt tovább *I. Mátyás* 1486. évi, megszüntető dekrétumáig.⁹³

Hazai megjelenése források hiányában nem állapítható meg pontosan. *Edvi Illés Károly* szerint a bajvívás már *Szent István* alatt szokásos és népszerű volt.⁹⁴ Az első *expressis verbis* említése *II. András* 1222. évi dekrétumának 12. artikulusában bukkan fel: „*A megboltak feleségeit vagy azokét, akik bírói ítélettel halára ítéltettek vagy párbajban elesetek, vagy más okért semmiféle okból csalárd módon ne fosszák meg hitbérüktől*”.⁹⁵ Ez már feltételezi egy már szokásban lévő alaki módszer meglétét. Az oklevelek a XIII. században jelentékeny számban emlékeznek a bajvívásról.

Az egyik legkorábbi ezek közül *Béla* ifjabb királynak egy 1225-ből származó levele, amelyben a bajra egy földbirtok okán került sor. Ez arról számol be, hogy *Mutmér* a *Béla* ifjabb király és bírótársai jelenlétében lezajlott perben egy Toplica környéki földjét „*in duello contra Christianum perdidisset*”, azaz *Krisztián* elleni bajon elvesztette. Ezután sértés okán egy újabb bajt rendeltek: „*[...] végül ugyanennek a M[utmér]nek anyja az említett Krisztiánt a neki okozott bántalom és gyalázat okán súlyosan megperelte, emiatt pedig párbajra ítélték [...]*”, de erre mégsem került sor a felek megegyezése miatt, akik abban állapodtak meg, hogy az okozott bántalomért *Mutmér* anyja a földből két részt kapjon, aki ezt „*pro remedio anime sue*”, vagyis saját lelkének üdvéért a zágrábi káptalannak juttatta.⁹⁶ Hasonlóképpen egy birtokvita okán rendeltek bajt *Dama* és testvére, valamint a *Meneke* falusiak között 1232 körül, akik „*nehogy [...] valaki alulmaradjon a párbajban*”, vagyis mellőzve azt, „*egymás közt [...] sok nemes férfi színe előtt*” egyezsége léptek.⁹⁷

A 13. században, illetve a 14. század elején a bajt rendszerint bíró rendelte el, a felek megkérdezésével. Ekkor még osztályra és státuszra tekintet nélkül mindenki vívhatott, beleértve a szolgákat is. A 14–15. században ez már csak a királyi kúriára és a megyei törvényszékre vonatkozott, így a nemeseknek volt csupán lehetőségük küzdelemmel bizonyítani. A hospesek és városi polgárok esetében nem konstitucionálisan, hanem kiváltságleveleik következtében tűnt el,

⁹⁰ ILLÉS, Az istenítéletekről 9.

⁹¹ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 8–9.

⁹² PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 8., 12.

⁹³ A budai zsinat 1279-ben elrendeli a próbák megszüntetését Magyarországon: BÉLI, Magyar Jogtörténet 274.

⁹⁴ EDVI ILLÉS, A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata 572.

⁹⁵ LÉDERER, Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához 70.

⁹⁶ WENZEL, Árpádkori új okmánytár XI. 180.

⁹⁷ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár VIII. 29.

helyébe pedig a tanúk állítása és az eskütétel lépett, ahol megmaradt, ott a szabadságlevelek rögzítették a legfontosabbakat, mint Besztercebánya esetében 1255-ben: „*a bajt kerek pajzssal és kardokkal vívják*”, szász szokás szerint.⁹⁸ A 14–15. századig általában a felek választhattak eskü és baj között, a bírói döntés megmaradása mellett, aki egyéb bizonyíték, illetve azok perdöntő súlyának hiányában ajánlotta fel a bajt, háromszor feltéve a kérdést, hogy a felek bajjal vagy esküvel kívánják-e bizonyítani.⁹⁹ Ezt súlyos deliktumoknál viszont a bíró indítványozta felségsértés, hűtlenség, pénzhamisítás, gyújtogatás stb. esetén kötelességéből folyóan.¹⁰⁰ Hajnik Imre szerint az Anjou-korszakot követően pedig már kizárólag a felek megegyezése alapján valósulhatott meg.¹⁰¹ Ifj. Vutkovich Sándor szerint azonban a felek szabad választása ellenére azok gyakran ódzkodtak *duellum*ba bocsátkozni, annak költségei okán.¹⁰²

A kihívás a párbaj jelének átadásával „*signum duelli porrectus, porrexit*”(a baj jelét átadta) történt. Ez egy facövek vagy fapálca volt: „*cemie, chewk, chewek, cewiek*” megnevezéssel, amit az Ars Notaria írt le.¹⁰³ Ezt a felperes nyújtotta át az alperesnek személyesen, vagy azok bajnokai egymásnak. A viadorok engedélyezése bírói belátáson nyugodott, leszámítva azokat az eseteket, amelyeknél a felek *personaliter* nem küzdhettek nemükből vagy jogállásukból kifolyólag. A kihívás esetén a *signum duelli* elfogadása – „*acceptum signum duelli*” – a kihívott fél döntésére volt bízva, azonban megtagadása ronthatott a fél esélyein a perben. A *signum duelli* elfogadása alapján rendelt bajt 1329-ben Miklós ispán Hajagosi Jakab fia Domonkos és Fertes fia, János, Péter, valamint Lukács között támadt perben is, melyben Domonkos Fertes fiait perelte, mondván, hogy Fertes megölte Baccáz nevű testvérét hajagosi birtokán. János azonban tagadta, hogy apja ezt tette volna, ezért „*in instanti, porrecto signo duelli [...] producto testimonio, se super duello submisit*”, azaz a baj jelét rögtön átadta, hogy bizonyítson, a bajnak alávetette magát. Domonkos pedig „*signo duelli in eodem instanti acceptante*”, vagyis a baj jelét ugyanott tüstént elfogadta.¹⁰⁴

Ha a felek *duellum*ba bocsátkoztak, annak kitűzött határnapjáig, sőt a vívás alatt is még lehetőségük volt kiegyezni, ahogy azt 1255-ben a pannonhalmi Szent Márton és a budai Szent Péter egyházak is tették a Somogy megyei tizedre vonatkozó perükben, amelyben Rátót nembeli Lóránd nádor ítelt bajt, s akik, miután a király visszavonta a bajt, királyi engedéllyel „*egymás közt kipróbált férfiaik közbenjárásával békéltek meg*”.¹⁰⁵ 1268-ban is ez történt, amikor Ibaros fia Gergely ispán, somogyi nemes és a Berény falusi népek között egy földbirtok okán vita támadt, majd „*constitutis in area duelli, et certantibus seu dimicantibus pugilibus*”, tehát, „*amikor kiálltak a bajtérre, és vívtak vagy harcoltak a bajnokok*”, a felek békéltetők közreműködésével egyezsége jutottak: Gergely visszaadta a földet a berényieknek, azok pedig 20 ezüstmárkát adtak engesztelésül (*in forma compositionis*). A földet Mária királyné utóbb Gergelynek adományozta, aki megtarthatta a 20 márka engesztelést is.¹⁰⁶ Birtokperekben egyébként a felek rendelkezésének megfelelően elrendelt bajvívás rendszerint elmaradt, és ügyüket inkább egyezséggel zárták le, ami, ha erről nem is mindig tettek említést az

⁹⁸ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 260., BÉLI, Városi szokásjog az Ars Notaria alapján 130.

⁹⁹ BÉLI, Városi szokásjog az Ars Notaria alapján 129.

¹⁰⁰ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 262.

¹⁰¹ Hasonlóképpen vélekedik Pesty is: PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 29.

¹⁰² ifj. VUTKOVICH, A párbaj 97.

¹⁰³ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 25.

¹⁰⁴ FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae VIII. (3) 391.

¹⁰⁵ WENZEL, Árpádkori új okmánytár II. 258.

¹⁰⁶ WENZEL, Árpádkori új okmánytár VIII. 193.

oklevelek, magába foglalta a bírónak járó békebírság (*judicium pacis*) fizetése felőli megállapodást is.¹⁰⁷

A kibékülésnek egyik jól részletezett esetét *Druget Miklós* országbíró 1354. május 23-án kelt levele tartalmazza. A *duellumot* még az előd, az időközben elhunyt *Szécsényi Tamás* országbíró rendelte el egyrésztől *Nagysejnéni István fia István*, másrésztől *Kántor Bereck* számára annak igazolására, illetve cáfolatára, hogy három évvel azelőtt *Bereck* ellenfelének radolcsi jobbágysait kegyetlenül megverette és megsebesíttette. A felek a bajvívás napján a király szeme előtt kiállították „*gyakorlatlan*” bajnokaikat, akik „*lóra szállva és lándzsát ragadva*” készek voltak egymás ellen vívni, amikor *Bereck* és *István* „*józan tanácstól vezérelve*” a megelőzőleg elnyert király engedéllyel és számos nemes közbejöttével, „*hogy közöttük minden tűz, irigység, harag, veszekedés és gyűlölet teljességgel kiirtódjon*” egyezséget kötöttek. *István* az elkövetett tettek miatt mentesítette *Berecket* és fivérét *Lórándot*, *Bereck* vállalta, hogy 45 budai márkát fizet, részint dénárookban vagy illő becsértékben, mégpedig 15-öt pünkösöd nyolcadán (június 8.), 15-öt *Szent Mibály* nyolcadán (október 6.), a maradék 15-öt pedig *Szent András* nyolcadán (december 7.), azzal a feltétellel, hogy ha az első fizetést elmulasztaná, 3 márka bírságot, ha a másodikat, a kétszerest fizeti, végül, ha a harmadik határidőt mulasztaná, akkor „*in succubitu duelli facti potentialis [...] conviceretur eo facto*”, azaz „*hatalombajon bukásban marasztalódjon azonnal*”.¹⁰⁸

A feleknek csak kivételesen volt kötelességük személyesen (*personaliter*) megküzdeni. Egyébként, ha nem kirívóan súlyos deliktumról volt szó, vagy ha a kihívás nem személyre szólt, bajnok (*pugil, duellator*) által vívtak a felek.¹⁰⁹ A király, nők, valamint az egyháziak nem is vívhattak személyesen, nekik minden esetben bajnokot kellett állítaniuk. Az 1024. augusztus 16-án keltezett zalavári oklevél szerint a zalavári egyháznak már *Szent István* állandó bajnokot ígért. Noha az oklevél hamis, bizonyos, hogy a bizonyításul rendelt bajvívás megjelenésétől lehetett már a nagyobb egyházaknak saját bajnokuk.¹¹⁰

A viadorok felfogadása azonban igen költséges volt, megesett, hogy valaki a kihívást visszautasította, mint a már tárgyalt hatalmaskodó *Tumai Sándor* és a sértett *Golsai Benedek* ügyében (1293 körül) az utóbbi, aki „*propter suam inopiam pugilem non dixit se posse apreciari*”, vagyis „*azt mondta, hogy szegénysége okán bajnokot nem képes fogadni*”.¹¹¹ Saját bajnokot a király, a jelentősebb egyházak és a nagyurak tartottak. Ezek a bajnokok nagy becsben álltak. Ezt jelzi, hogy 1274-ben *IV. László*, a neki tett kitűnő szolgálaiért *Budafalvi Pétert*, saját, különleges bajnokát (*noster pugil specialis*) az ország nemeseinek közösségébe emelte.¹¹² Efféle személyes viadorok alkalmazása bajnok-generációknak adhatott mesterséget. Ez a szolgálat, hogy tehát a király rendelkezésére álljanak a perbeli bizonyításban (is), gyakran apáról fiúra szállt.¹¹³

A viadorok minőségét tapasztaltságukban mérték. E szerint megkülönböztettek újonc vagy gyakorlatlan (*incongressus, inexaminatus*) és gyakorlott (*congressus*) bajnokokat. Amennyiben az előzetes bizonyítással a felperes került kedvezőbb helyzetbe, úgy számára gyakorlott, míg az

¹⁰⁷ BÉLI, A succubitus duelli facti potentialis 73.

¹⁰⁸ FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae IX. (2) 356.

¹⁰⁹ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA, A magyar bírósági szervezet és perjog története 61.

¹¹⁰ NAGY – VÉGHÉLY – NAGY, Zala vármegye története I. 1., SZENTPÉTERY – BORSA, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 5. (8.)

¹¹¹ IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár VII. 237.

¹¹² FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae V. (2) 211.

¹¹³ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 68., 69.

alperesnek kevésbé jártas *pugilt* rendelt a bíró, míg „*egyenlő*” helyzetben azonos kvalitásúakat.¹¹⁴ Például 1244. március 23-i, IV. Béla által megerősített ítéletlevele szerint *Kán nembeli László* nádor a rablás miatt vádolt, eskü helyett bajjal bizonyítani kívánó *Sándor fia Mártonnak* és *Móric fia Bertalannak*, az őket panaszló királyi udvarnokokkal szemben: „*mindkét fél saját tapasztalatlan bajnokát állítsa a szent királynak nyolcadán* [augusztus 27.]”.¹¹⁵

A *duellum* körülményeit, ideértve nemét, helyét és idejét a bíró szabta meg. A bajtérenk (*area certaminis* vagy *duelli*) erre alkalmasnak és illőnek kellett lenni. Azokon a helyeken, ahol gyakorta folyt baj, állandó helyek szolgáltak erre a célra. A királyi kúria által megítélt viadalok rendszerint a király jelenlétében történtek, Budán. A nádor törvényszéke által rendelt rendes, azaz *duellum equestrem*ot a 14. század elején Vizsolyban, míg Erdélyben Tordán, a vajdai *congregatiók* székhelyén vívták.¹¹⁶ A városi helyszínekre, mint állandó bajterekre *Pesty Frigyes* nyelvemlékeinkből következtetett, mint amilyenek: Boytyn (Bajtény), Bajod, Bajcsa, Bajta, stb.¹¹⁷

Az ítélet meghozatalát követően a bíró rendszerint kellő időt biztosított a feleknek a felkészüléshez, akár személyesen, akár bajnokuk által tartoztak megküzdeni. A források tükrében ez nagyjából hatvan nap lehetett. Egészen hosszú felkészülési időt biztosított *Guti Ország Mibály* nádor *Szerecsen György* és *Mindszenti Miklós*, valamint bajnokaik számára, mivel az 1478. évi november 24-én meghozott döntésében a *duellumot* 1479. március 6-ára tűzte ki.¹¹⁸ Ezzel szemben igen rövid időt biztosított I. *Károly* 1337-ben *Somosi Egyed* és *Kajuli Dömötör* felkészülésére, akiknek az ítélet meghozatalát követő huszonkettedik napon volt kötelességük megjelenni a bajtéren.¹¹⁹ A bajvívók régi szokás szerint napkeltétől az esti alkonyat beálltaig vívhattak.

I. *Lajos* uralkodásától azonban, aki az esti harangszóig meg nem jelent, arra úgy tekintettek, mint aki bajon bukott, és pervesztesnek nyilvánították.¹²⁰ A bajtéren való meg nem jelenés okán veszítették el perüket *Illés fia Sank*, és öt társa, *Pál*, *Dés*, *Miklós*, *Tyrvan* és *Román* is egy 1262 körül. *Héder nembeli Kőszegi Henrik* nádor előtt *Tósoki Illés fia Sankot* a tihanyi egyház tisztje, perelte *Nedel* és fivére *Zaba* perelte fivérük, *Zomojn* megölése miatt, állítva, hogy ezt másik öt segítségével követte el. A vádra *Sank* azt válaszolta, hogy „*azt az embert ő nem vétkéből ölte meg, az öt ember pedig azt felelte, hogy ártatlanok abban a gyilkosságban, és nem is segédkeztek*”. A nádor ezek után közbeszóló ítéletet, majd pedig végítéletet hozott: „*Noha mi tanúbizonyoságot rendeltünk az ügyben; később, miután a felek egyetértettek, párbajra ítéltük őket, rögvést kibírdetve annak idejét. Amikor elérkezett a baj ideje, mindenestre az említett Nedel az egyház tisztje megjelent előttünk bajvívása végett, készen arra, hogy bajt vívjon, és bajnokát odavezette; Sank és a fent említett öt ember pedig nem jelentek meg, bajnokot sem küldtek. Ezért pedig kinyilvánítottuk, hogy e Sankot, bárhol is találják, fogják el, és bíró elé vezessék vérenek ontására, és akinél elfogják, ne merészelje ott tartani; a fent megnevezett öt embert pedig nem ítéltük arra, hogy véruket ontsák, de akármit is bírnak, úgy földekben, mint másokban, veszítsék el egészen [...]*”.¹²¹

¹¹⁴ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 267., BÓNIS – DEGRÉ – VARGA, A magyar bírósági szervezet és perjog története 61.

¹¹⁵ FEJÉR, Codex diplomaticus Hungariae IV. (1.) 310., BÉLI, A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáiig 60., 64.

¹¹⁶ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 270.

¹¹⁷ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 89.

¹¹⁸ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 90.

¹¹⁹ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 90., 91.

¹²⁰ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 271., 272.

¹²¹ WENZEL, Árpádkori új okmánytár VIII. 48.

A bajon meg nem jelenés jogkövetkezménye, mivel a fél nem bizonyított, megegyezett a bajvívás elvesztésével, a bajon bukással (*succubitus duelli*), illetve a hatalom bajon bukással (*succubitus duelli facti potentialis*), ami azt jelentette, hogy a fél súlyosabb esetben halálbüntetésben és vagyonvesztésben marasztalódott. A halálbüntetés és a vagyonvesztés büntetés is megváltható volt, utóbbi a rokonok által. A hatalom bajon bukás miatt marasztalt a bírónak járó bírság és az ellenfélnek engesztelésül fizetendő vagyoni büntetés megfizetésért teljes vagyonával tartozott helytállni. Ezért arra az esetre, ha a marasztalt a büntetés fizetésével késedelembe esne, rendszerint hatalom bajon bukást kötöttek ki, mint ezt *Nagysemjéni István fia István* és *Kántor Bereck* előbb tárgyalt egyezsége is igazolja. Szerződő felek is, ha a hitelező ekként látta kellően biztosítottnak az adós szerződészerű teljesítését, hasonlóképpen *succubitus facti potentialist* kötöttek ki szerződési büntetésül, ami azt jelentette, hogy az adós teljes vagyonával felelt a hitelezőnek a késedelemért vagy a nem teljesítésért.¹²²

A bajt vagy lóháton (*duellum equestre*), vagy gyalog (*duellum pedestre*) vívták. A küzdelem, illetve a fegyverek nemének meghatározása az ügy jellegére tekintettel függhetett a bizonyítást rendelő bíróságtól, illetve a vívó felektől.¹²³ Lovas bajt kizárólag a királyi kúrián rendeltek a budai bajtéren, lóháton, ahol először kopját törtek, majd kardjaikhoz nyúltak a küzdők.¹²⁴ A megye törvényszékén rendelt bajvívás mindig gyalogos volt, amit az Ars Notaria szerint pajzzsal (*chypens*) és lándzsával vagy dzsidával (*contus*) vívtak. Ha netán lovas bajra szólt a törvényszék közbülső ítélete, azt a királyi kúrián vívták.¹²⁵ Hasonlóképpen a városok bíróságai is gyalogos bajt rendeltek. *Pesty* a perdöntő bajvívásokon az alábbi fegyvereket említi: dárda, kard (*gladius, ensis*), bot (*baculus*), tőr (*cultellus*), bolgár bunkó (*clavae bulgaricales*), kelevéz, illetve *framea* (germán hajítódárda), pajzs, valamint lovasoknál a kopja.¹²⁶ A felek, illetve bajnokaik a küzdelem előtt bemutatták fegyvereiket, lovaikat, felszerelésüket, nehogy bárminemű csalás fennforoghasson. Ha valaki a kelletténél jobban fel volt fegyverkezve, mint azt illene, fegyvereit urának átadta, és egy szál ingben vívott. Másfelől viszont, aki gyengébb fegyverzetben jelent meg, nem volt lehetősége hiányának pótlására.¹²⁷

A bajvívás eredményét a bíró állapította meg. A küzdelem akkor ért véget, ha az egyik fél a másikat lefegyverezte, a küzdőtérrel kiszorította, megadásra kényszerítette, megsebesítette, vagy ha valamelyikük vesztesnek nyilvánította magát. A bajon bukással (*succubitus duelli*) rögvest beállt a pervesztesség. A kimeneteltől függően a bíró a győztest végítélettel (*sententia diffinitiva* vagy *finalis*) pernyertesnek nyilvánította, a vesztest pedig örök hallgatásra (*silentium perpetuum*) kötelezte. Ezzel pedig a per lezárult: azt mint *Istenbe*z fellebbezett ítéletet, megtámadni többé nem lehetett.

A bajvívásnak volt egy ritka, különös formája is, a meztelen baj (*duellum nudum*). Ez esetben súlyos deliktumok (hűtlenség, nagy kárt okozó hamisítások, számos ember életének kioltásával és tetemes vagyoni károk okozásával járó bűncselekmények) miatt a küzdelem életre-halálra szólt, amit egy szál ingben és egy szál karddal vívtak. Az Ars Notaria szerint „látni és hallani” kellett ilyenkor a vívó halálát.¹²⁸ Meztelen baj elrendeléséről egyetlen forrás tudósít,

¹²² BÉLI, A *succubitus duelli facti potentialis* 85., 86., 87., 88., 89., BÉLI, Pénzkölcsön, zálogkölcsön 19–20.

¹²³ Ti. bizonyos személyek kiváltságokat élveztek e tekintetben, ill. megh. fegyvernemmel tartoztak vívni.

¹²⁴ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 33.

¹²⁵ HAJNIK, A magyar bírósági szervezet és perjog 271.

¹²⁶ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon, 33.

¹²⁷ PESTY, A perdöntő bajvívások története Magyarországon 31.

¹²⁸ BÉLI, Magyar Jogtörténet 274., BÉLI, A nemesek négy bírója 142.

mégpedig IV. Béla már érintett, 1246. január 10-i, *Pok nembeli Móric fia Móric* pohárnokmester számára kiállított adománylevele, amiben a hűtlenséget, felségsértést, hamis pénzverést megvalósító *Simon fia Fulkóval* szemben elrendelt, de az ország nemeseinek közbenjárásával mégis elengedett meztelen bajról úgy beszélt a király, mint amit „*super huiusmodi criminibus regni nostri consuetudo antiqua requirit*”, azaz „*az efféle bűntettek miatt országunk régi szokásjoga megkíván*”.

A meztelen baj lefolyása nem ismert. Valószínűleg egyenlőtlen felek küzdelme volt, akként, hogy az ingben, karddal vívóval szemben ellenfele vértetben állt ki. Ez, noha alig adott esélyt, nem zárta ki teljesen, hogy a „*meztelen*”, azaz a mez nélkül küzdő legyőzze ellenfelét.

5. A fegyverek a halálbüntetések végrehajtásában

Rendeltetésükből adódóan a korabeli büntetőjogban a fegyverek a büntetés-végrehajtásban is kiemelt szerephez jutottak. Noha a kínzások, csonkítások és kivégzések rendszerint más, többnyire erre szolgáló eszközökkel is történtek, a fegyverek is helyet kaptak ezek sorában. Korabeli forrásaink gyakorta hallgatnak a büntetés-végrehajtásnál igénybevett eszközök fajtáiról, így teljes listájuk rekonstruálása problematikus, mindazonáltal alkalmazásaik és egyes típusaik jobbra tisztázhatók.

A fegyverek a büntetések két fő csoportjában érdemelnek figyelmet, ezek a halálbüntetések (*poenae capitales*) és a testcsonkító büntetések (*poenae corporales mutilantes*), amelyek a test valamely tagjának vagy érzékszervnek a megsemmisítésére irányultak.¹²⁹

Az eddig tárgyaltak rendjét követve, mivel olyan bűncselekmények kerültek előtérbe, amelyek esetében legtöbbször halálbüntetésnek volt helye, a következőkben e büntetések végrehajtásának fontosabb ismérvei következnek.

A halálbüntetés a középkori magyar jog rendes büntetésének tekinthető. Alapvető célja a megtorlás és az elrettentés volt. A dekrétumok e büntetésnek kétféle végrehajtását rögzítik: a fővételt és az akasztást.¹³⁰ A *poena gladii* és a *suspendium* mellett azonban alkalmazták még a vízbefojtást (*suffocatio aqua*) és kötéllel történő megfojtást (*starngulatio*) és egyebeket is.¹³¹ Az érintett büntetési nemek közül a fegyverek az előbbi kettőre szorítkoznak. Forrásaink tükrében, módját tekintve, kétféle kivégzésről lehet beszélni. Eszerint meg kell különböztetni egyszerű (*poenae capitales simplices*) és minősített halálbüntetéseket (*poenae capitales qualificativae*). Az egyszerű halálbüntetés enyhébb megítélésű, ami célját tekintve az élet kioltására irányult. Ezzel szemben ennek minősített módja a kivégzéssel egybekötött kínzás volt, vagyis az élet kioltásán túlmenően kifejezetten a fájdalomkozás. Utóbbiak voltak a kerékbetörés, a karóba húzás, felnégyelés, megégetés, megkövezés, élve eltemetés.¹³² Mindkét típus járhatott azonban a kivégzést megelőző kínzással, amelyet e büntetés megsúlyosított nemének tekintettek (*poena mortis cum exasperatione*).

Halálbüntetést súlyos közbűncselekmények és egyes magánbűncselekmények megvalósítása esetén rendeltek el. Magánbűncselekmények esetén – miként a testcsonkító büntetéseknél – ez a büntetés rendszerint megváltható volt, azaz célja a sértett fél kiengesztelése volt. A halálos ítélet végrehajtása az ország szokásjoga szerint az elítélt gonosztevőt elfogóra, illetve a

¹²⁹ BÉLI, Magyar Jogtörténet 169.

¹³⁰ CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS 304.

¹³¹ BÉLI, Magyar Jogtörténet 168.

¹³² MEZEY – LÓRINCZ, A magyar börtönügy története 15., FINKEY, Büntetéstan problémák 78.

közönséges gonosztevőnek nyilvánulttal vagy a megváltás elmaradása esetén pervesztessel szemben a pernyertesre hárult. 1292-ben királyi parancsra Moróchelyen tartott köztörvényszékükön, *Péc Gergely* somogyi és *István* zalai ispánok 4–4 bírótársukkal hozott, a két megye nemesei által tolvajnak és rablónak kikiáltott *János fia Márton* marasztaló ítéletében szomszédjának, *Panyit fia Jakabnak* arra adtak hatalmat, hogy ha elfogja *Márton*, legyen szabad neki „*torkát elvágni vagy mint tolvajt és rablót felakasztani*”.¹³³ A használt *jugulo* ige megengedi, hogy a végrehajtás karddal, törrel történhetett. A nádor által tartott közgyűléseken levelesített gonosztevők halálbüntetésének végrehajtása pedig mindenkinek kötelessége volt, ahogy például *Kont Miklós* nádor Zala megye számára hirdetett *congregatio generalison*, 1357. július 1-jén kelt levelében is szerepelt: „[...] minden embernek és népnek, legyenek bármilyen állásúak és helyzetűek [...] meghagytuk, hogy bárhol és bárkiknél, akár nemesek birtokain, akár városokban, akár falvakban, és általában bármely helyen e gonosztevők közül bárkit vagy bárkiket fellelhetnek, legyen korlátlan hatalmuk megölni, felakasztani és bármilyen büntetéssel sújtani [...]”.¹³⁴

Hatalmaskodás esetében a pernyertes ugyanilyen hatalmat kapott a bíró ítéletével, ahogy az *Ars Notaria* egyik nádori levélmintája igazolja: „[...] és bírói hatalmunknál fogva elrendelve jelen levelünk bizonyosságával és tekintélyével, hogy mostantól bárhol, bárkik területein ugyanezeket a *Saud* fiait s felperesek, *D* fiai megfoghatják és elfoghatják, főbenjáró ítélettel [...] büntethessék és marasztalhassák őket bármely bíró szava nélkül”.¹³⁵ Az 1351. évi dekrétum 9. cikke a hatalom bajon bukásban, patvarkodásban, hamis bírói napon perben állás, hamis oklevél bemutatása miatt hozott fővesztés büntetések esetén úgy rendelkezett, hogy az ilyen elítéltet a bíró 3 napig tartsa őrizte alatt, hogy ellenfeleikkel kibékülhessenek, de ha nem tudnak megegyezni, „akkor az ország szokásjoga szerint szolgáltatassa ki ellenfele kezébe, hogy rajta a törvény szerint megérdemelt büntetést végrehajthassa”, azaz saját kezűleg kivégezze.¹³⁶ Tulajdonképpen ez a rendelkezés azt a szokást követte, amit az *Ars Notaria* mintája tartalmaz. A fővesztés büntetés végrehajtása nemes estében „*torok elvágást*”, lefejezést, felkoncolást feltételez, amit karddal hajtottak végre.

Közdelikumok esetén, melyeknél a *poena capitalis*-t végrehajtották, az rendszerint az eljáró bírói fórum feladata volt. A kivégzések esetenként előzetes megszegyenítő módokban is végbementek, például az elítéltet ló mögé kötözve vonszolták a vesztőhelyre, disznó hátára kötözték, számárra ültették.¹³⁷

A kivégzéseknek az ország régi szokásjoga szerint két rendes módja volt: az akasztás és a fővétel. Ha Anonymusnak állítása valós, hazánkban a kivégzések előbbi neme már őseinktől fogva ismert, mivel ahogyan írja: „*Hungvár Laborcz nevezetű ispánját Álmos vezér vitézei üldözvén s elfogván, egy folyó mellett azon helyén fölakasztának*, valamint: „*Zobort a nyitrai vezért egy magas hegyre vívén, fölakaszták*”.¹³⁸ Az *Árpádok* alatt pedig már okleveleink és dekrétumaink tanúsítják, hogy az ország egyik rendes kivégzési módja. Az akasztófa kezdetben fából készült. Később megjelentek a kőből készült akasztóhelyek is, amikre az ítélet-végrehajtás feladatain túl fontos szimbólumként is tekintettek.¹³⁹

¹³³ BÉLI, A nemesek négy bírója 50., IPOLYI – NAGY – PÁUR – RÁTH – VÉGHÉLY, Hazai okmánytár II. 22. 2008.

¹³⁴ NAGY – VÉGHÉLY – NAGY, Zala vármegye története I. 573.

¹³⁵ BÉLI, Eljárás hatalmaskodási ügyekben 45.

¹³⁶ LÉDERER, Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához 109.

¹³⁷ PANDULA, Kivégzés, tortúra és megszegyenítés a régi Magyarországon 10.

¹³⁸ VAJNA, Hazai régi büntetések II. 170.

¹³⁹ PANDULA, Kivégzés, tortúra és megszegyenítés a régi Magyarországon 11.

A fővétel önmagában „egyszerű” büntetési nemként definiálható, „kegyelmes” kivégzésnek számított, mivel az elítélt így szenvedett a legkevesebbet. A vesztőhely rendszerint nem egy ad hoc jelleggel kijelölt hely volt. Annak egyfelől szimbolikus, másfelől, rendeltetése okán, szokott helye volt a vérhatalommal bíró joghatóságok területén.

Noha az ítélet végrehajtásában szerepük lehetett nem kifejezetten erre kvalifikált személynek, példaként a poroszlonak, a fővételre – valamint más büntetési nemekre is – rendszerint hóhért tartottak, mivel e procedúra komoly szakértelmet kívánt. A büntetés-végrehajtás eme összetéveszthetetlen alakjának a kivégzéseken túlmenően feladatköreibe tartoztak a testcsonkító és testfenyítő büntetések is.¹⁴⁰ Noha teendője elődegesen az élet kioltása és fájdalom okozása volt, más téren is szolgálója volt a társadalomnak, minthogy munkája során szerzett anatómiai tapasztalatait a gyógyítás terén is hasznosította, így egyfajta félelemmel átszótt tisztelet övezte.¹⁴¹ A hóhér egyik legfontosabb eszköze egyben szimbóluma, a kardja, azaz a hóhérpallos volt.

A pallos egy- vagy kétélű, hosszú, egyenes kard volt, amelynek több típusa is ismeretes. A jellegzetes hóhérpallos a XV. század folyamán fejlődött ki, amelyet itthon *gladius iustitiae*-nek, szó szerint az igazság kardjának, vagyis törvényes pallosnak neveztek, hasonlóképpen *gladius iudicii*-nek, valamint a magyar szóhasználatnak megfelelő *gladius carnificis*-nek. Ennek kialakítása az előre történő vágást szolgálta, amelyhez súlya révén roppant átütő erő társult. Az eszköz átlagos hosszúsága markolatával együtt 105–115 cm volt, súlya pedig 1,7–2,3 kg. A 4,5–7 cm széles pengéjén vércsatorna futott mindkét oldalán. Egyik feltűnő jellegzetessége pengéjének a hegye volt, amely rendszerint négyszögletes, laposan lekerített, félkörös alakú vagy átlósan levágott volt. A pallos másik különlegességét a rajta megjelenő feliratok és ábrázolások adták. Utóbbiak közt lehet találkozni például bitó, kerék, pallos, vessző vésetekkel, mint a hóhér legfontosabb eszközeivel. Emellett feltűntek a pengéken *Justicia*, *Krisztus*, *Mária*, *Szent Mihály*, *Szent György*, *Judit* stb. ábrázolások is. A feliratok gyakran a kard tulajdonosának a nevét örökítették meg évszámmal, de megjelentek rajta moralizáló szövegek, valamint egész olvasók. Utóbbiakat ennek okán illették a „*miatyánk-pallos*” megnevezéssel.¹⁴²

A pallossal történő fővétel a következőképp zajlott: korábban az elítélt összekötözött kézzel, gyakorta bekötött szemmel, a hóhér elé térdelt. Haját általában rövidre nyírták, hogy az ne legyen akadály. A kivégzés előtt a hóhér tetszése szerint megigazíthatta a kivégzendő fejét, majd egy csapással lesújtott rá pallosával, mellyel fejét vette. Az újabb korban megjelentek a hóhérszékek, amelyeknél a delikvens hátrakötözött kézzel ült e durva kivitelű ülőalkalmatosságon, így fejezték le. E módszer feltehetően a lesújtás könnyebb, precízebb végrehajtását segítette elő.¹⁴³ Az effajta fővételt tehát rendszerint szakképzett hóhér végezte, aki első suhintásával abszolválni tartozott az ítéletet.

A szokásjog szerint megkövetelt saját kezű kivégzés azonban még a 15. század végén is megmaradt, amit egy *Bónis György* által közölt eset bizonyít. Ez 1474-ben egy Csanád megyei pappal történt meg: „*Renechey János pap Rómából hazatérve Apátfalván rablók támadásának esett áldozatul, akik ágyában fekvő súlyosan megsebesítették és ingóságait elhítték. Azonban az ottani földesúr emberei*

¹⁴⁰ MEZEY, Régi idők tomlőcei 148.

¹⁴¹ GABÓ-KILBINGER – LOSONCZI, A hóhér szerepe és társadalmi megítélése 17.

¹⁴² PANDULA, A hóhérpallos 74-78.

¹⁴³ PANDULA, A hóhérpallos 80.

elfogták a rablókat s az elrabolt jószágokat is bemutatták a károsultnak. Mikor ezeket felismerte »annak az országnak a szokásjoga szerint, amelyet romlottságnak lehet mondani«, halálos fenyegetéssel kényszerítették, hogy az úriszéken elítélt tetteket maga akassza fel. A kegyetlen földesúr nem hajlott János pap könyörgésére, mire életét megmentendő, mégis csak végrehajtotta a halálbüntetést, s ez által irregularitást vont magára”.¹⁴⁴ A 15. században tehát még dívik ugyan a sértett kezei általi kivégzés, jelen van már a hóhér általi végrehajtás is, mint azt Hunyadi László 1457. március 16-án végrehajtott fővétele is mutatja, akinek fővesztésre szóló ítéletének végrehajtása nem merítette ki a törvényes eljárás követelményeit. Ranzanus Péter, nápolyi követ, a kivégzést csodálatra méltónak, hallgatással nem mellőzhetőnek jellemezte: „Amikor a hóhér a harmadik ütessel a fejét nem tudta levágni, László, ámbár kezét háta mögött összekötötték, saját erejéből felemelkedett és álha mondta: – Jogosan kerültem el a halált, midőn három csapással lesújtva, Isten jószágosságából eddig megvagyok. – Így szólván, amit sokan, akik ott álltak, hallottak, ott néhány lépést tett, de hosszú ruhájától akadályoztatva, amit lábával tapodott, a földre esett. Így néhányan azok közül, akik az ő megölésére a királyt esküszegővé tették, azt parancsolták, hogy a hóhér mérjen negyedik csapást és így legott kiszívott”.¹⁴⁵

6. Összegzés

A fegyverek alkalmazása a középkori Magyarországon a hatalmi megnyilvánulások és az igazságszolgáltatás minden területét átszövik. Kiemelkedő jelentőségük kiváltképpen szimbolikájukban figyelhető meg, amelyet joghatósági jelvényekként való használatuk mellett az egyes jogi aktusoknál történő igénybevételek is mutat. Mindezek okán a korabeli jogi kultúra szerves részét képezik.

Jogi alkalmazásban a lándzsa és a kard rendelkezett a fegyverek közül a legtöbb funkcióval. A lándzsa a legrégebb uralkodói jelvényünként jelenik meg, a szuverenitás kifejezésének fő eszköze, emellett ítélkezési jelkép. A kard összetettebb jelentéssel bír, királyi felségjelvény szerepe mellett eljárási aktusban is bevett volt, bírói hatalmat jelölt, illetve a területiális teljes ítélkezési hatalmat testesítette meg, ami mind kínzásra, mind kivégzésre hatalmat biztosított, amelyet később „*ius gladii*”, azaz pallosjog vagy vérhatalom megnevezéssel illettek, és illetnek ma is a tudomány művelői. Ennek sajátossága, ahogy kimutatni törekedtem, az, hogy „*ius gladii*” megjelölés a teljes területi büntető joghatóságú bíróságokra későn, a XVII. században vált általánossá. A kard különös jelentésének tisztázása a pernyertes ellenfél megkövetésben szintén új adaléknak tekinthető dolgozatomban.

A fegyverek használata bűncselekmények elkövetésében igen színes. Törvényi rendelkezésekből jól kivehetően már a kora Árpád-kortól megkülönböztethetők kifejezetten fegyver-tárgyú deliktumok, illetve egyéb, fegyveres bűncselekmények.

A párbaj a korai perjog egyik rendes bizonyítási eszköze volt. Az Anjou-kortól kezdve felek konszenzusán nyugvó viadalt perdöntő bizonyítékként értékelték, a küzdelem végével rögvest beállt a pernyertesség, illetve vesztesség. Ennek helyét, idejét, szabályait a bíró szabta meg. A felek, noha nem minden esetben tartoztak személyesen küzdeni, gyakorta kötöttek egyezséget a viadalt elkerülve, melyre annak kezdetéig, sőt lefolyása alatt is lehetőségük volt. A

¹⁴⁴ BÓNIS, Törvény és szokás a Hármaskönyvben 127.

¹⁴⁵ SZÉKELY, Hunyadi László kivégzése 37, 38.

bajvívás a perek mellett kötelmi viszonyokban is megjelenik mint biztosíték, tudniillik az effajta kötelmek megszegőire úgy tekintettek, mint aki hatalombajon bukott.

A büntetés-végrehajtásban kiemelt szerepet kaptak a fegyverek, kiváltképpen a halálbüntetéseknel. A szokásjog szerint azoknál a deliktumoknál, melyeknél a büntetést kivégzéssel hajtották végre, a tettes életének kioltása a sértett joga és kötelessége volt. Ez a XV. századig megfigyelhető. Ezt követően a marasztalt felet hóhér végezte ki. Ennek két esete az akasztás és a fővétel volt. Nemeseket rendszerint pallossal történő fővételre ítétek, míg az akasztás a nem nemes jogállásuk kivégzési módja volt. Mind az akasztófát, mind a hóhérpallost szimbólumként is alkalmazták.

Annak ellenére, hogy a fegyverek mint szimbólumok, hatalmi jelvények, eljárási eszközök elemzése nem áll a jogtudományi kutatások fókuszában, jogászi szemmel elvégzett vizsgálatoknak érdemes figyelmet szentelni, minthogy szerepük tisztázása, alkalmazásuk bemutatása különböző jogcselekményeknél pusztán más tudományokra alapozva funkcióik több elemét, ismérvét rejtve hagyja. Emellett a jogtörténet körében és éppen úgy a modern jogban mellőzhetetlen a fegyverekre vonatkozó és az azokkal összefüggő szabályok ismerte, valamint szimbolikájuk értelmezése is. Az igazságosság és igazságszolgáltatás szimbóluma ma is *Iustitia* istennő, akit mérleggel és karddal a kezében jelenítenek meg. Egyik kezében mérleget emelő, másikban pedig kardot tartó *Iustitia* jelképezi az állam- és jogtudományokat a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának, hasonlóképpen a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának emblémáin. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának épületét díszítő Zsolnai kerámiareliefek egyike szintén kardot ábrázol nyitott könyv közepén. Emellett egy óriás kard őrzi az épület egyik sarkát is.

Felhasznált irodalom és források

2004. évi XXIV. törvény a lőfegyverekről és lőszeréről (Ftv.)
2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (Btk.)
2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről (Szabs. tv.)
BÉLI Gábor: A középkori bíró működésének törvényessége. In: VÍZKELETY Mariann (főszerk.): 5 éves az Alaptörvény: Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből. Budapest 2017
BÉLI Gábor: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig. In: HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról: IV. Szegedi Jogtörténeti Napok, Szeged 2011
BÉLI Gábor: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351. Budapest – Pécs 2008
BÉLI Gábor: A succubitus duelli facti potentialis. In: BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs (szerk.): Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére. Pécs 2005
BÉLI Gábor: A vármegyei nemesi bíraskodás szervezete 1723-ig. Jogtörténeti Szemle 2017/1-2. sz.
BÉLI Gábor: Árpád-kori törvényeink. Jura 2000/1–2. sz.
BÉLI Gábor: Az eskütétel sajátos módjai a középkori Magyarországon. Jogtörténeti Szemle 2007 különszám
BÉLI Gábor: Börtönviselés perbeli egyezés alapján a XIII. században. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): Jogtörténeti parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére. Budapest 2013
BÉLI Gábor: Eljárás hatalmaskodási ügyekben a nádor törvényszékén az Ars Notaria szerint. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Jogtörténeti Parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére. Budapest 2018
BÉLI Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Budapest – Pécs 2009

- BÉLI Gábor: Pénzkölcsön, zálogkölcsön a régi magyar jogban a Hármaskönyv megjelenéséig. *Acta Universitatis Szegediensis, Forum, Acta Juridica et Politica* IX. 2019/ 1. sz.
- BÉLI Gábor: Városi szokásjog az *Ars Notaria* alapján. Pécs 2014
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: A bíbor méltóság, a sárga árulás. Budapest 2014
- BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: Hatalmi felségjelvények. *Jogtörténeti Szemle*, 2011/1. sz.
- BODÓ, Mathias: *Jurisprudentia criminalis secundum praxim et constitutiones Hungaricas*. Posonii 1751
- BÓNA István: A magyarok és Európa a 9–10. században. Budapest 2000
- BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: A magyar bírósági szervezet és perjog története. Zalaegerszeg 1996
- BÓNIS György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban, Kolozsvár é. n.
- BÓNIS György: Középkori jogunk elemei. Budapest 1972
- BÓNIS György: Magyi János formuláskönyve és a gyakorlati jogtanítás. In: CSIZMADIA Andor (szerk.): Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből I. Pécs 1967
- BÓNIS György: Törvény és szokás a Hármaskönyvben. *Universitas Francisco-Josephina Kolozsvár, Acta Juridico-Politica*. 1941/2. sz.
- CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán– ASZTALOS László: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest 1972
- DEÉR József: A magyar királyság megalakulása. Budapest 1942
- DEÉR József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest 1934
- DEGRÉ Alajos: A kínvallatás bevezetése a magyar büntetőperbe. In: MEZEY Barna (szerk.): Degré Alajos: Válogatott jogtörténeti tanulmányok (Millenniumi magyar történelem). Budapest 2004
- DEGRÉ Alajos: Kártérítés Anjoukori magánjogunkban. In: Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulója ünnepére. Budapest 1938
- EDVI ILLÉS Károly: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata, II. kötet. Budapest 1909
- ENGEL Pál – KIRSTÓ Gyula – KUBINYI András. Magyarország története 1301–1526. Budapest 2003
- ENGEL Pál: Szent István birodalma. Budapest 2001
- ERDÉLYI László: Krónikáink magyarul. Szeged 1943
- FINKEY Ferenc: Büntetéstan problémák. Budapest 1933
- FONT Márta – FEDELES Tamás – KISS Gergely: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526). Pécs 2007
- FÜGEDI Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok (Nemzet és emlékezet). Budapest 1986
- GABÓ-KILBINGER András – LOSONCZI Eszter: A hóhér szerepe és társadalmi megítélése Magyarországon. *Joghistoria* 2015/1. sz.
- GOCHETZ DE TARNÓ, Gabriel: *Systema praxis criminalis incluti regni Hungariae. Partiumque eidem adnexarum*. Budae 1746
- HAJNIK Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. Budapest 1899
- HOLUB József: Zala megye története a középkorban. Pécs 1929
- HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula (szerk.): Magyar történet I–VIII. Budapest é. n.
- HUSZTY István: *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum, Agriae* 1794
- ifj. VUTKOVICH Sándor: A párbaj. Pozsony 1895
- ILLÉS József: Az istenítéletekről. Budapest 1933
- IPOLYI Arnold – NAGY Imre – PÁUR Iván – RÁTH Károly – VÉGHÉLY Dezső (szerk.): Hazai okmánytár I–VIII. Győr 1865–1873, Budapest 1876–1891
- KAJTÁR István: Bevezetés a jogi és kultúrtörténetbe. Budapest – Pécs 2004
- KOCHER, Gernot: Szimbólumok és jelek a jogban. Pécs 2008
- KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (szerk.): *Corpus statutorum Hungariae municipalium*. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye II–V. Budapest 1890–1902
- KRISTÓ Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Budapest 1974
- KRISTÓ Gyula: Államalapítás, társadalom, művelődés. Budapest 2001
- KRISTÓ Gyula: Az aranybullák évszázada. História. Budapest 1981
- KRISTÓ Gyula: Magyarország története 895–1301. Budapest 2003
- KUBINYI András: Bicellus. Adatok egy középkori fegyverfajta meghatározásához. In: TARJÁNYI Sándor (szerk.): Budapest régiségei. Budapest 1973
- LÉDERER Emma (szerk.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000–1526-ig. Budapest 1964

- MÁRKUS Dezső (szerk.): Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895 (Mileniumi emlékkiadás). Budapest 1900
- MEZEY Barna – LÓRINCZ József: A magyar börtönügy története. Budapest 2019
- MEZEY Barna: Magyar jogtörténet. Budapest 2004
- MEZEY Barna: Régi idők tömlőcei. Büntetések, börtönök, bakók. Budapest 2010
- NAGY Gyula (szerk.): Regestrum Varadiense examinum ferri candentis ordine chronologio digestum. Budapest 1887–1889
- NAGY Imre – VÉGHÉLY Dezső – NAGY Gyula (szerk.): Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. Budapest 1886, 1890
- NAGY Imre (szerk.): Sopron megye története. Oklevéltár I–II. Sopron 1889, 1891
- NYERS Lajos: A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386). Kecskemét 1934
- PANDULA Attila: A hóhérpallas. Jogtörténeti Szemle 1987/2. sz.
- PANDULA Attila: Kivégzés, tortúra és megszégyenítés a régi Magyarországon. Eger 1989
- PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Budapest 1899
- PESTY Frigyes: A perdöntő bajnívások története Magyarországon. Pest 1867
- RÁCZ Lajos: Rex et regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből. Budapest 2016
- RÉTHY László: Corpus Nummorum Hungariae. Magyar egyetemes éremtár, I. füzet. Budapest 1899
- SZABÓ Károly: Kun László 1272–1290 (Magyar történeti életrajzok). Budapest 1886
- SZEGEDI, Johannes: Tripartitum juris Hungarici tyrocinium, juxta ordinem titulorum opera Tripartiti. Nagyszombat 1751
- SZÉKELY György: Hunyadi László kivégzése. Jogtörténeti Szemle 1986/1. sz.
- SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván (szerk.): Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Budapest 1923, 1961
- SZENTPÉTERY Imre: Magyar oklevéltan. Budapest 1930
- SZOIKA Kamill: A földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon. Budapest 1944
- TÓTH Csaba – KISS József Géza – FEKETE András: Opitz Numismatica 1. Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa I–III. Budapest 2018–2020
- TÓTH Csaba: Insignumok a magyar és erdélyi pénzekben. In: NÉMETH Péter – ULRICH Attila – LAKATOS Sarolta (szerk.): Numizmatika és a társtudományok III. A Nyíregyházán 1997. október 17–19. között tartott konferencia előadásainak tanulmánykötete. Nyíregyháza 1999. 213–220. <https://mek.oszk.hu/09800/09874/html/Tothcs.html> (2020. 11. 30.)
- TÓTH Endre: A magyar koronázási jelvényekről. In: FONT Márta – KAJTÁR István: A magyar államiság első ezer éve. Pécs 2000
- VÁCZY Péter: A magyar igazságszolgáltatás szervezete a XI–XII. században. Miskolc 1930
- VAJNA Károly: Hazai régi büntetések I–II. Budapest 1907
- VARGA Endre: Úriszék XVI–XVII. századi perszövegek. Budapest 1958
- VUCHETICH, Matthias: Institutiones iuris criminalis in usum academiarum regni Hungariae. Budae 1819
- WENZEL Gusztáv (szerk.): Árpád-kori új okmánytár. Budapest 1860–1874
- WERBÓCZY István: Tripartitum. In: GAZDA István (sorozatszerk.): Tudománytár. Budapest 1990
- ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest 1904